

BALKAN SAVAŞLARI'NDA KUŞATILMIŞ BİR ŞEHİR ve KAHRAMAN BİR KUMANDAN: İŞKODRA MÜDAFAASI ve HASAN RIZA PAŞA*

Gizem KAYTAN**

ÖZ: I. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın dâhil olduğu Balkanlı müttefiklere karşı mücadele eden Osmanlı Devleti, savaşın sonucunda Balkanlarda sahip olduğu toprakların neredeyse tamamını terk etmek zorunda kalmış ve bu durum devletin yıkılış sürecini hızlandıran etkenlerden biri olmuştur. Bununla birlikte Balkan Savaşları Türk tarihi açısından vatan toprağının ne kadar önemli olduğunun altını çizerken, her daim övgü ile bahsedilecek kahramanlıklara da sahne olmuştur. Öyle ki savaş sırasında konumu itibarıyla merkeze en uzak şehir olan İşkodra, tüm olumsuz ve zor şartlara rağmen Hasan Rıza Paşa kumandasında Karadağ ve Sırp destek kuvvetlerine karşı gösterdiği 6,5 aylık müdafaa ile birlikte en son kaybedilen kale olması bakımından önem teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, İşkodra, Hasan Rıza Paşa, Karadağ

A City Surrounded in the Balkan Wars and a Heroic Commander: Shkodra's Defense and Hasan Riza Pasha

ABSTRACT: The Ottoman Empire, which fought against the Balkan allies in which Bulgaria, Greece, Serbia and Montenegro were involved in the First Balkan War, had to abandon almost all of its lands in the Balkans as a result of the war and this situation has been one of the factors that accelerated the collapse of the state. However, the Balkan Wars showed how important the homeland is in terms of Turkish history and witnessed heroism to be mentioned with praise every time. For example, Shkodra, which is the most distant city from its position during the war, is important in terms of being the last lost castle under the command of Hasan Riza Pasha with 6.5 months of defense against Montenegrin and Serbian support forces.

Keywords: Balkan Wars, Shokadra, Hasan Riza Pasha, Montenegro

* Bu makale T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. İlker Alp danışmanlığında yapılmış olan "Balkan Savaşları'nda İşkodra Müdafası" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Programı Doktora Öğrencisi.
mystery16111988@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5038-4204>

Geliş Tarihi (Received): 14.11.2018

Kabul Tarihi (Accepted): 27.12.2018

Yayın Tarihi / Published: 20.01.2019

Giriş

İskenderiye, Skutari, Skadar, Shkodër gibi isimler ile de anılan İşkodra şehri, Arnavutluk'un en eski yerleşim yerlerinden biri olmakla birlikte, geçmişi M.Ö. 3. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Günümüzde de Arnavutluk sınırları içerisinde dâhil olan şehir, ülkenin kuzey kesiminin en önemli sanayi ve kültür merkezidir¹. Coğrafi konumu itibarıyla oldukça müstahkem bir mevkiye, doğal etkenlerin sonucunda kurulmuş olan şehrin, doğusunda Kosova, batısında Traboş Dağı, kuzeyinde Karadağ ve güneyinde ise Yanya ile Adriyatik Denizi bulunmaktadır. Kir, Drin ve Boyana nehirleri ile çevrili olan İşkodra, Arnavutluk ve Karadağ sınırı üzerinde bulunan İşkodra Gölü'nün güneydoğu ucunda kurulmuştur². 50 km. uzunluğa sahip olan İşkodra Gölü ise Balkanların en büyük gölü olma özelliğine sahiptir. Hemen gerisinde Traboş Dağı'nın bulunduğu bir tepe üzerinde, bölgeye hâkim bir konumda kurulmuş olan İşkodra Kalesi, İllir, Roma, Venedik ve Osmanlı döneminin izlerini taşımaktadır³. Nitekim bu durum bize, bölgenin sahip olduğu konum itibarıyla taşıdığı önemini göstermektedir. İşkodra Kalesi, etrafı surlarla çevrilmesinin ardından kale-şehir özelliğine sahip olmuştur⁴. Kalenin bu müstahkem vaziyeti için Fatih Sultan Mehmed'in "*bu şahin yuvasını yapan ne güzel yere kondurmuş*" sözlerini sarf ettiği ileri sürülmektedir⁵.

Osmanlı hâkimiyetinin İşkodra'da tam olarak sağlanması, Fatih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in de bizzat katıldığı Balkan seferinde, uzun süren bir kuşatmanın ardından 1479 yılında yapılan bir antlaşma ile şehir, Osmanlı idaresi altına girmiş⁶ ve bu tarihten itibaren şehirde, Balkan Savaşları sonuna kadar kesintisizce devam edecek olan 434 yıllık Türk hâkimiyeti başlamıştır.

1. Balkan Savaşları'nın Tarihsel Arka Planı

1877-1878 yılları arasında meydana gelen ve 93 Harbi olarak da adlandırılan Osmanlı-Rus Harbi, Osmanlı Devleti adına kötü sonuçları beraberinde getirmiştir. Savaş sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Romanya, Karadağ ve Sırbistan bağımsız olurken, Bulgaristan özerk bir

¹ Machiel Kiel, "İşkodra", *DİA*, C. 23, s. 433.

² "İşkodra", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1985, s. 1556.

³ Machiel Kiel, *a.g.m.*, s. 433.

⁴ İşkodra'nın coğrafi ve iklimsel özelliklerini inceleyebilmek için Bkz.: Jérôme ve Jean Tharaud, *İşkodra'da Savaş*, Çev. F. Bülent Kocememi, İstanbul 2013.

⁵ İlkay Erken, "İşkodra Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)", (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Samsun 2014, s.72-73.

⁶ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Yay. Haz., Atsız, İstanbul 2016, s. 196-197.

statü elde etmiş, Bosna-Hersek, görünürde Osmanlı sınırları dâhilinde olmakla birlikte, idaresi geçici olarak Avusturya-Macaristan'a verilmiştir. Makedonya ise ıslahat yapılması şartı ile Osmanlı idaresine bırakılmıştır⁷.

23 Temmuz 1908 tarihinde İttihat ve Terakki önderliğinde, “*Hürriyet, adalet, müsavat*” sloganlarıyla büyük bir sevinç ile ilân edilen II. Meşrutiyet de kısa süre sonra ortaya çıkacak olan sorunların gölgesinde kalmıştır. Öncelikle Avusturya-Macaristan, idaresini geçici olarak ele aldığı Bosna Hersek'i işgal etmiş, ardından Bulgaristan özerk statüsüne ilaveten bağımsız bir devlet olduğunu ilân etmiştir. Girit Meclisi ise Yunanistan ile birleştiğini duyurmuş, ancak ada Balkan Savaşları sonuna kadar Osmanlı idaresi altında kalmaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı dönem, uzun zamandır gözünü Trablusgarp'a diken İtalya için bir fırsat olmuş ve bunun üzerine İtalya, Kuzey Afrika topraklarını ele geçirmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne saldırmış, böylece 1911-1912 yılları arasında Trablusgarp Savaşı meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti, Balkanlar'daki hareketlilik ve Karadağ'ın kendisine savaş ilân etmesi üzerine ise 18 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Uşi Antlaşması ile bu savaşa son vermiştir. Ancak son zamanlarda devletin yaşamış olduğu bu kötü tecrübeler sonucunda, Osmanlı askerî gücünün zayıfladığı, topraklarını koruyamadığı ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden toprak elde edebilmenin artık kolay olduğu düşüncesi ile Balkan devletleri cesaretlenmiş ve bu durum aralarında kurulacak olan ittifakları hızlandırmıştır. Bu ittifaklardaki en büyük pay, 1905 yılında Japonlara karşı yenilince yönünü Uzakdoğu'dan tekrar Balkanlara çeviren ve bölgede daha aktif bir rol oynamaya başlayan Ruslara aittir⁸. Kurulan Balkan ittifakının merkezinde Bulgaristan yer almış, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ise onun etrafında toplanmıştır⁹. Amaçları, Osmanlı Devleti'nin topraklarını ortak hareket ve saldırılarla yağma etmek, Türkleri Avrupa'dan atmak¹⁰ olan bu ittifaklar aslında sağlam temeller üzerine kurulamayan geçici birleşmeler olmuştur. Bu devletler, Osmanlı Devleti'ni Balkan topraklarından çıkarma konusunda hem fikir olmakla birlikte, Osmanlı mirasından kalan toprakları nasıl paylaşacakları konusunda anlaşamayarak, kısa süre sonra birbirlerine düşeceklerdir.

⁷ Ali İhsan Gencer, “Berlin Antlaşması”, *DİA*, C.5, İstanbul 1992, s. 517.

⁸ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1913 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara 2004, s. 3.

⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, K. I, Ankara 1991, s. 226-227.

¹⁰ Mehmet Yetişgin, “Osmanlı Son Döneminde Balkanlardaki Olayların Bölgedeki Türk ve Müslüman Halk Üzerindeki Etkileri”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. II, Sakarya 2013, s. 885.

Balkan devletleri arasında ittifak görüşmeleri yapıldığı sıralarda Osmanlı devlet idaresinde bulunan Sait Paşa'nın söylemleri, Osmanlı Devleti'nin Balkan ittifakı ile ilgili fikirlerini anlamamız açısından önemlidir. Paşa, Meclis kürsüsünden tüm Balkanlıları kastederek; “*Balkan hükümetleriyle ilişkilerimiz en iyi şekilde yürümektedir*” ifadelerini kullanmıştır. Yunanistan ile ilgili bir söyleminde ise, “*Mösyö Venizelos, iyi bir devlet adamı olarak, bir savaştan çok bir barış aramakta ve bu uğurda gayret göstermektedir*” ifadelerinde bulunmuştur. Rusya ile ilgili, “*Rus Dışişleri Bakanı Mösyö Sazanof gibi uzak görüşlü ve ortak ilişkilerimizi takdir eden bir kişinin Rus dışişleri bakanlığı gibi bir makamda bulunması, o devletle ilişkilerimizin iyi gittiği hakkında yeterli bir güvencedir*” ifadelerini aktarmıştır¹¹. Sait Paşa hükümetinin ardından aynı göreve getirilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın büyük kabinesinde görev alan Dışişleri Bakanı Noradunkyan Efendi'nin söylemleri ise pek farklı olmamıştır. Noradunkyan Efendi o dönemde bir gazeteye “*Bulgar hükümetinin barışçı beyanatının samimiyetine inanmamak için hiçbir sebep yoktur*” diyerek, Bulgaristan barışa sadık kaldığı sürece diğer Balkan devletlerinin de onu takip edeceklerini belirtmiştir¹².

Ayrıca Osmanlı Devleti, Balkanlarda meydana gelecek olan bir savaşın, Avrupa büyük devletlerinin müdahaleleri ile önlenebileceğine inanmıştır çünkü böyle bir savaş, hemen ardından bir dünya savaşının çıkma ihtimalini de beraberinde getirmekteydi. Talat Paşa anılarında, Balkan Savaşı'nı önleyebilmenin Avrupa büyük devletleri için kolay bir iş olduğunu, savaşın çıkıp onca kan dökülmesine engel olabilmek için, bu devletlerden herhangi birinin ciddi bir tavır takınmasının bile yeterli olacağını ifade etmiştir¹³.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu Avrupa büyük devletlerinin muhtemel bir savaşın çıkmasını engelleyeceği düşüncesi, devletin Rumeli toprakları adına 20. yüzyılın başından beri yaptığı hataların son halkasını oluşturmuştur. Nitekim Balkan İttifakı'na dâhil olan devletler, birbiri ardına Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ederek Balkanlar'daki Türk topraklarını işgal etmek amacıyla savaş ilân etmişlerdir. 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ kuvvetlerinin saldırısıyla başlayan I. Balkan Savaşı¹⁴ sonucunda Osmanlı ordusu çok kısa bir süre içerisinde Çatalca'ya kadar gerilemiş hatta devletin başkenti İstanbul dahi tehlike altına

¹¹ İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, İstanbul 1988, s. 73.

¹² Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Çev. Zaven Biberyan, İstanbul 1999, s. 192.

¹³ *Talat Paşa'nın Anıları*, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 2007, s. 20.

¹⁴ Sabri Can Sannav, “Balkan Harbinde Limni Adası'nın Yunanistan Tarafından İşgali ve Adadan Çekilen İşgal Telgrafları”, *100. Yılında Balkan Harbi*, Ankara 2015, s. 190.

girmiştir. 17 Aralık 1912 tarihinde Londra’da, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya büyükelçilerinin katılımıyla gerçekleştirilen “Büyükelçiler Konferansı”nda; Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında barış esaslarının görüşülmesi, sınırların tespit edilmesi ve ayrıca Osmanlı Devleti’nin idaresinden çıkan toprakların nasıl paylaşılacağına dair anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır¹⁵. Osmanlı mirasından arda kalan toprakları paylaşamayan Balkanlı müttefikler kısa bir süre sonra karşı karşıya gelmiş, Makedonya’yı da ele geçirmek isteyen Bulgaristan’ın Yunanistan ve Sırbistan’a saldırmasıyla II. Balkan Savaşı başlamıştır. II. Balkan Savaşı sonucunda Türk birlikleri her ne kadar Edirne ve Kırklareli’ni kurtarmayı başarsalar da bu savaşlar sonucunda Osmanlı Devleti’nin 176.300 km²’lik Rumeli topraklarından geriye 26.000 km²’lik bir parçası, yani yalnızca %17’si kalmıştır. Savaşlar sonucunda Osmanlı Devleti, 100.000-150.000 civarında asker kaybına uğrarken 632.408 Türk ve Müslüman halk da katledilmiştir. Ayrıca 413.922 Türk uğradıkları baskı ve zulüm sonucunda göçe zorlanarak anavatanına sığınmış ve mübadele sonucunda da bu sayı 812.771’e çıkmıştır¹⁶.

2. Balkan Savaşları Öncesinde Osmanlı Devleti’nin Askerî Durumu ve Savaş İçin Yapılan Hazırlıklar

Balkan Savaşları öncesindeki süreçte Osmanlı Devleti’nde iktidar ve muhalefet arasında sürekli olarak sorunlar yaşanmış, yönetimdeki bu sorunlu ortam orduya da yansımıştır. Ordu içerisinde uzun zamandır süregelen mektepli-alaylı çekişmesi subayların İttihatçı ve Halaskar olarak ikiye bölünmelerine sebep olmuş ve bu bölünmeler subayların vatan için omuz omuza çarpışmalarına bile engel olabilecek boyutlara ulaşmıştır¹⁷. Ordunun bu durumu ile ilgili Fethi Okyar; *“Hatırladıkça elem duymamak mümkün değildir. Savaş içinde öylesine olaylar cereyan etti ki tüyler ürpertir. Bazı zabıtların kalpaklarındaki şekil İttihatçılığını, bazılarınınınki ise İtilafçılığını belirtiyordu. Kimler sokmuştu bu korkunç uçurumu ordunun içine... Kalbinde vatan muhabbeti ihtiraslarının üzerine çıkabilmiş hangi kişinin havsalsı böylesine ihaneti alabilirdi?”*¹⁸ ifadeleri ile anlatmaktadır.

Temmuz 1912’de Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan Osmanlı sınırında askerî yığınaklar oluşturmaya başlamışken, dönemin Hariciye Nazırı

¹⁵ İlker Alp, “1912-1913 Balkan Savaşları’nda Edirne’nin Sükûtu ve Yaşanan Facialar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV/60, Ankara 2018, s. 1-33.

¹⁶ Justin Mccarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Uman, İstanbul 1998, s. 191-192.

¹⁷ İsmet Görgülü, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁸ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980, s. 156-157.

Noradunkyan Efendi, Rusya'nın Balkanlardaki barış ortamı için garanti verdiğini belirten açıklaması üzerine büyük devletlerin savaş çıksa dahi statükonun değişmeyeceği yönündeki teminatlarından sonra, Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti tarafından iyi niyet göstergesi olarak, savaşa hazır durumda olan iki ordudan 1908 girişli nizami erlerin terhis edilmesine ve bazı redif erlerinin ise izinli olarak gönderilmesine karar verilerek, 120 tabur yani yaklaşık olarak 75.000 talimli asker için terhis kararı verilmiştir¹⁹. Ali Fuat Türkgeldi anlarında terhis kararını, "*Balkan devletleri arasında yapılan ittifaklar ortaya çıkmaya başladığı zaman ve bölgedeki gergin ortam daha çok artınca devlet, ortamın sakinleşmesi için Rumeli'de bulunan fazla kuvvetlerin terhisini istemiş ve hükümette buna göz yumarak yüz yirmi tabur nizamiye askerini terhis etme gafleti göstermiştir*"²⁰, şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca askerinin terhis kararı ile ilgili olarak Balkan Harbi literatüründe, Noradunkyan Efendi'den önce Hariciye Nazırı olan Asım Bey'in, kendisine gelen raporlara rağmen 15 Temmuz 1912 tarihinde yapmış olduğu meclis konuşmasında, "*Balkanlardan imanım kadar eminim*" söyleminde bulunduğu ve bunun üzerine asker terhisinin yapılmaya başlandığı iddiası mevcuttur²¹. Ancak bu iddianın doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Şöyle ki Asım Bey, bahsi geçen tarihte yapmış olduğu konuşmasında "...bu devletin

¹⁹ Ercan Uyanık-İrfan Davut Çam, "Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin Yenilgisinin Sebepleri: Neden Münhezim Olduk?", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*, C. 1, Ankara 2014, s. 593. Ayrıca asker terhisini ile ilgili şunu da belirtmeliyiz ki, askerlerin normal terhis süreleri gecikmiş ve bu yüzden aralarında huzursuzluklar çıkmaya başlamıştır. Fakat Balkan devletlerinin, savaş için hazırlıklar yaptığı bir zamanda bunların farkına varılmayarak terhis kararının alınması büyük hata olmuştur. Genelkurmay'ın terhis kararı ile ilgili verdiği bu bilgiler önemlidir: "*1912 yılı Temmuz'unda İzmir'deki redifler süreleri çoktan dolduğu için terhis edilmiştir. Eğer terhis edilmeselerdi topluca başkaldıracak ve ceza almadan yine terhis edileceklerdi*". Fakat mevcut durum değerlendirilmeden yapılan bu terhisler, diğer ordular için kötü örnek olmuş ardından Çanakkale, Bursa, Bandırma Redifleri, bazı Nizamiye tümenlerinin ikmal erleri ve süreleri dolmuş olan muvazzaf askerler başkaldırarak terhis edilmiştir. Ardından bu terhisleri Rumeli yani Balkan orduları da izlemiştir. Kısa süre içerisinde ordunun maddi ve manevi gücü alt üst olmuştur. Bu son durum, sınır ordularının gücünü 1909-10-11 olmak üzere üç yıllık askerlerden oluşan bir hale getirmiştir Bkz.: İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 108-190. Ayrıca terhislerle ilgili olarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa, "*üç seneden beri isyan çıkan bölgelere gönderilen askerler yorgun düşmüş, bunun yanında askerlik sürelerini tamamladıkları için terhis edilmişlerdir. İtalya ile savaş içinde olduğumuz bir zamanda ordu içinde bir ayaklanma çıkmasına asla izin verilmeyeceği gibi, bu askerlerin terhis edilmemeleri içinde bir kanun bulunmamaktadır*", diye açıklama yapmıştır Bkz.: Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul 2013. s. 71.

²⁰ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara 2010, s. 57.

²¹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2013, s. 57.

âtisinden imanım kadar eminim” ifadelerini kullanarak, Osmanlılar birlik ve beraberlik içerisinde olup herkes üzerine düşen görevi, vatana karşı olan yükümlülüklerini hakkıyla yerine getirirse hiçbir düşmandan korkulmaması gerektiğini ifade etmeye çalışmıştır²².

Balkanlı müttefiklerin 30 Eylül 1912 tarihinde seferberlik ilân etmeleri üzerine Osmanlı Devleti de 1 Ekim 1912 tarihinde seferberlik ilân etmiş ve bunun üzerine askere alımlar tekrar başlamıştır. Ancak bu durum büyük bir karmaşaya sebep olmuş, bir yandan kıtalar terhis edilirken diğer yandan yeni kıtalar silâh altına alınmaya başlayınca kadrolar değişmiş, subaylar ve askerler birbirlerini tanıyamamıştır²³. Mahmut Muhtar Paşa bu durumu hatıratında, *“süresi dolan askerlerin kısa zaman önce terhis edilmiş olmaları kötü bir durum yaratmış, terhis olunan askerler daha yollarda iken geri çevrilerek birliklere dağıtılmış fakat kendi birliklerinden başka birliklere dağıtıldıkları için bu yeni çevrede yabancı kalmışlar ve kendilerinden tam anlamıyla faydalanılamamıştır”* ifadeleriyle belirtmiştir²⁴.

Savaşta Doğu Ordusu Kumandanı olarak görev alan Abdullah Paşa, seferberlik ilânından kısa bir süre sonra, saraya gitmiş ve Sultan ile yaptığı görüşme esnasında ordunun vaziyetinden detaylı bir şekilde bahsettikten sonra savaşa izin verilmemesi hususundaki fikrini belirtmiştir. Savaş kararının alındığı gün yapılan hükümet toplantısında ise, *“Balkan hükümetleri arasından sadece Bulgaristan’la bile yapılacak olan savaşı kazanabilecek orduya sahip olmadığımızı ve ordumuzun perişan halini birkaç sözle belirttim. Eğer ordumuz düşmanı Çatalca’da durdurabilirse, bunun büyük bir başarı sayılacağını arz ettim”* şeklindeki konuşmasına, hatıratında yer vermiştir²⁵.

Vardar Ordusu Kumandanı Zeki Paşa da hatıratında, Osmanlı ordusunun ruh halinin iyi olmadığını, heves ve harp kabiliyetinin yetersiz olduğunu ayrıca pek çok subayın savaşın çıkmayacağı fikrini taşıdığını belirtmiştir. Ayrıca ordunun seferberlikle uğraştığı sırada, Anadolu’dan, Rumeli’ye gönderilmek üzere silâh altına alınmış olan ihtiyat erlerinin trenlere zorla

²² Salim Aydın, “Balkan Savaşları ile ilgili Doğru Bilinen Yanlışlar”, *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*, C. 1, Ankara 2014, s. 637.

²³ Talat Paşa’nın Anıları, s. 20-21.

²⁴ Mahmut Muhtar, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordu’nun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, İstanbul 2006, s. 198.

²⁵ 1328 Balkan Harbi’nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa’nın Balkan Harbi Hâtırâtı, s. 86-89.

bindirilip isyan belirtileri gösterdiğini ve Balkan Savaşları'na, böyle uygun olmayan askerî durum ve kötü bir psikoloji ile girdiğimizi ifade etmiştir²⁶.

Osmanlı Devleti'nin askerlik işlemleri 15 Aralık 1886 tarihinde çıkarılan kanuna göre yürütülmüş, meşrutiyetle beraber dönemin askerî ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi amacıyla çalışmalar yapılmış ancak bu çalışmalar tamamlanamadığı için, Balkan Savaşları'na eski kanun uygulanarak girilmiştir. Bu dönemde askerlik süresi 20 yıl olan Osmanlı Kara Ordusu üç kısımdan oluşmuştur:

1) Nizamiye: Devletin daimi ordusunu meydana getiren en genç ve düzenli kuvvetlerdir. Üç yılı muvazzaf, üç yılı da ihtiyat olmak üzere, süresi 6 yıldır.

2) Redif: Seferberlik zamanında silâh altına alınan askerlerdir. Aynı zamanda asker alımı ile ilgilenirler, sefer zamanlarında subay ve askerleri tümenler halinde görev bölgelerine göndererek orduyu takviye ederlerdi. Süresi 8 yıldır.

3) Müstahfiz: En yaşlı askerlerden meydana gelen, sefer zamanı silâh altına alınan ve orduda, çoğunlukla geri hizmette kullanılan askerlerdir.

Ayrıca bunlara ilaveten aşiret ve süvari birlikleri de mevcuttur²⁷.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nda Doğu Ordusu ve Batı Ordusu olmak üzere iki cephede mücadele etmiştir. Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'dır. Ömer Yaver Paşa, Şevket Turgut Paşa, Mahmud Muhtar Paşa ve Abuk Ahmet Paşa idaresinde 4 kolordudan ve 1 süvari tümeninden oluşan bu ordu, Bulgarlara karşı muharebe ederek Trakya'yı savunmuştur. Mehmet Şükrü Paşa kumandasındaki Edirne Müstahkem Mevkii, Doğu Ordusu'nun en önemli kısmını oluşturmuştur. Balkanlı müttefikler cephesinde en büyük savaş, Bulgar ordusu ile Türk Doğu Ordusu arasında Trakya'da meydana gelmiştir²⁸. Savaş başladığı sırada, Doğu Ordusu, seferberliğini tamamlayabilmiş değildir.

Batı Ordusu Kumandanı ise Ali Rıza Paşa'dır. Toplamda 3 kolordudan oluşan Batı Ordusu, bu cephede Sırp, Karadağ ve Yunan kuvvetlerine karşı muharebe etmiştir. Ayrıca Türk donanması ile Yunan donanması arasında deniz muharebeleri de meydana gelmiştir. Vardar Ordusu'nun kumandasında Zeki Paşa, Yanya müdafaasının da Esad Paşa, İşkodra müdafaasının da ise

²⁶ 1912 *Balkan Harbi'ne Ait Hatıralarım*, Yay. Haz. Halit Fesih Kalkan, İstanbul 2013, s. 19, 25.

²⁷ Rifat Uçarol, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1989, s. 264.

²⁸ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 1-18. ve 19. Yüzyıllar*, C. 1, İstanbul 2009, s. 103.

Hasan Rıza Paşa görev almıştır. Muharebeler başladığı sırada, Doğu Ordusu'nda olduğu gibi Batı Ordusu'nda da seferberlik tamamlanamamıştır.

Osmanlı ordusunun toplam mevcudu, Doğu Ordusu'nda 478.848, Batı Ordusu'nda 334.815 olmak üzere toplamda 812.663 kişidir. Ancak Balkan Savaşları başladığı sırada ordunun toplam nüfusu, Doğu Ordusu'nda 115.000 ve Batı Ordusu'nda 175.000 olmak üzere 290.000 kişiden meydana gelmiştir²⁹. İki ordunun da asker sayıları planlanan mevcudun çok altında olmuş, tüm Balkan devletlerinin 480.000 kişilik ordularına karşı, Osmanlı Devleti toplamda 290.000 askeriyle savaşa girmek zorunda kalmıştır³⁰.

Dönemin tanıklarından olan Fethi Okyar, Osmanlı Devleti'nin Trakya'da 150.000, Makedonya'da 90.000, Arnavutluk'ta 10.000 olmak üzere toplamda 250.000 olan asker sayısına karşılık, Bulgarların 240.000, Yunanlıların 100.000, Karadağlıların 30.000, Sırların ise 10.000, olmak üzere toplamda 510.000 askeri olduğunu bildirmektedir³¹.

Ayrıca, yabancı kaynaklarda Osmanlı Doğu Ordusu'nun mevcudu 100.000, 150.000 ve 200.000 civarında gösterilirken, Batı Ordusu'nun mevcudu 350.000 civarında belirtilmektedir. Ancak bu rakamlara göre, yerli kaynaklarda verilen rakamlar daha düşüktür. Trakya'da 100.000'in üzerinde, Makedonya'da 150.000, Arnavutluk'ta 10.000, Selanik'te 10.000 olmak üzere toplamda 300-350.000 civarında bir kuvvetten bahsedilmektedir. Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa, toplam sayılarının 80.000'den aşağı olmaması gereken Nizamiye kuvvetlerinin, seferberlik başladığı sırada elinde bulunan miktarının 17.000 civarında olduğunu belirtmiş, bu durumun sebebini ise, 1. Ordu'ya bağlı piyade firkaları ve topçu taburlarının Yemen, Arnavutluk, İzmir gibi bölgelere dağılmış olmalarına bağlamıştır³².

3. Müdafaa Öncesinde İki Taraf Ordularının Genel Durumu

a. Osmanlı Ordusu

Rumeli'de bulunan Osmanlı Ordusu'nun, Balkan Savaşı başlamadan önceki mevcut durumu şu şekildedir; Merkezi İstanbul olan 1. Ordu Müfettişliği, kendisine bağlı olan 1., 2., 3., ve 4. kolordular ile Çatalca ve Edirne Müstahkem Mevkii. Merkezi Selanik olan 2. Ordu Müfettişliği ise, 5., 6., 7., kolordular ile 22. Kozana, 23. Yanya ve 24. İşkodra Müstakil

²⁹ Reşad Hallı, *Balkan Harbi (1912-1913) III ncü Cilt Garp Ordusu, I nci Kısım Vardar Ordusu İle Ustruma Kolorudusunun Harekât ve Muharebeleri*, Ankara 1979, s. 132-133.

³⁰ Ömer Seyfettin, *a.g.e.*, s. 73.

³¹ Abdullah Paşa, *a.g.e.*, s. 41-42.

³² Abdullah Paşa, *a.g.e.*, s. 44.

Tümenleri ile Yanya ve İşkodra müstahkem mevkipleri şeklinde tanzim edilmiştir³³.

1911 yılı Mart'ına kadar İşkodra'da, merkezi önce Manastır daha sonra Selanik olan 3. Ordu'ya bağlı birlikler bulunmuştur. Bölgeye gönderilen valiler çoğunlukla asker oldukları için kıtaların emir ve komutaları da valilere bırakılmıştır. İşkodra Kalesi'nin başında kaymakam veya binbaşı rütbesinde, maiyetiyle beraber bir kale kumandanı bulunmuştur. 1911 yılı Mart ayına gelindiğinde, kolordu teşkilatı yeniden düzenlenerek şehirde, "24. Müstakil İşkodra Nizamiye Tümeni" kurulmuştur. Aynı tarihte İşkodra Müstahkem Mevkii Komutanlığı da oluşturularak, 24. Müstakil İşkodra Nizamiye Tümeni'ne bağlanmıştır³⁴. Hasan Rıza Paşa, Temmuz 1911 tarihinde 24. Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na tayin edilmiştir. 1912 yılı Mart ayında ise İşkodra valiliği görevinin de kendisine verilmesiyle, şehirde valilik ve komutanlık görevleri birleştirilerek Hasan Rıza Paşa'nın idaresinde toplanmıştır³⁵.

Karadağ kuvvetlerinin saldırıları başladığı sırada, İşkodra ile İpek kuvvetlerinin başında Mahmut Hayret Paşa, 24. Nizamiye Tümeni'nin başında da kolordu Kumandanı Hasan Rıza Paşa bulunmaktadır³⁶. Hasan Rıza Paşa kumandası altında İşkodra'da bulunan kolordu, 15.000 kişiden oluşurken, Esat Paşa'nın şehre soktuğu yerli Arnavutlar ile Arnavut gönüllülerin katılımıyla, bu sayı 20.000 kişiye ulaşmıştır³⁷.

8 Ekim 1912 tarihinde savaşı başlatan Karadağ, Malisörlerin de desteğiyle saldırılarını arttırınca, İşkodra'dan merkeze bir telgraf gönderilerek bölgeye hızlıca yardım takviyesi yapılması istenmiştir³⁸. Bununla birlikte Arnavut gönüllülerin toplanmasına dair kararlar alınmış, Karadağlılara karşı Elbasan ve Berat sancaklarına dâhil olan redif taburlarının da İşkodra'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Manastır vilayetinden, bölgeye gönüllü olarak gitmek isteyenlere yeterli miktarda silâh verilmesi kararlaştırılmıştır³⁹. Elbasan Fırkasından gönderilecek olan yedek kuvvetlerin bölgeye yetiştirilmesine ilaveten İşkodra'ya para

³³ Abdurrahman Nafiz Kiramettin, *1912-1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması*, C. I-II, Ankara 2007, s. 65-66.

³⁴ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 67-68.

³⁵ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4020 / 301488, 1330 Rebiül-ahir 8 / 27 Mart 1912.

³⁶ İsmet Görgülü, *a.g.e.*, s. 50.

³⁷ İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 189; Eminalp Malkoç, "Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması", *Türkoloji Kültürü*, C. 1, N. 1, İstanbul 2008, s. 68.

³⁸ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4096 / 307177, 1 Zilkade 1330.

³⁹ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4098 / 307303, 3 Zilkade 1330.

gönderilmesine dair kararlar da alınmıştır⁴⁰. İşkodra müdafaası sırasında, Türk Ordusu'nda gönüllü olarak yer almak isteyenlerin uygun bir şekilde silâhlendirilmesine dikkat edilmiş ancak gönüllü kişi sayısının fazla olması sebebiyle yeteri kadar silâh temin edilememiştir. Halk ise daha fazla tüfek talebinde bulunmuş, bu talebin o an için karşılanamayacağı bildirilerek mevcut olan silâhların dağıtılmasına karar verildiği gibi ayrıca İstanbul'dan da her gün ikişer bin tüfeğin gönderileceği belirtilmiştir⁴¹. Aynı günlerde Karadağ'a karşı mücadele etmek için gönüllü olan Arnavutlar da silâhlendirilmeye başlanmıştır⁴². Karadağlıların Malisörler ile beraber İşkodra'yı muhasara ederek, Müslüman köylerini yaktığı, devletin ve milletin namusunun ise ancak azimli bir mukavemet ile kurtarılacağı, bölgede bulunan askerî görevlilerle beraber, İşkodra valisi, eşraf ve bölge müftüsü tarafından merkeze bildirilmiştir⁴³.

b. Karadağ Ordusu

Karadağ'ın, 18 ile 62 yaş arasındaki tüm vatandaşlarının asker sayıldığı, milis teşkilatına sahip ve başkumandanının Karadağ Kralı olduğu bir ordusu bulunmaktadır. Bu ordunun askerî eğitimi ise Rus idaresinde olmakla birlikte, Çetine de bulunan harp okulu da Rus idaresi altındadır. Karadağ'ın barış zamanında kurulmuş bir ordusu yok gibiyken, sefer zamanında ise, biri hariç her biri üçer tugaydan oluşan, toplamda dört tümeden meydana gelmiştir. Rusya'nın, Balkan Savaşları sırasında diğer Balkan devletlerine yaptığı gibi, Karadağ'a da her türlü yardımı yaptığı ortadadır. Nitekim Karadağ Ordusu'nun kullanımı için Rusya'dan yapılan top sevkiyatının, Bar iskelesinde son bulunduğu bilinmektedir⁴⁴.

Osmanlı Devleti'nin, Rumeli'de yer alan askerî kuvvetlerini, farklı sebeplerden dolayı toplu bir şekilde terhis etmeye başladığı sıralarda, Karadağlılar 18 ile 62 yaş arasındaki vatandaşlarına silâh ve cephaneye dağıtarak, meydana gelebilecek bir savaş için hazırlıklarını yapmaya başlamıştır. Bu hazırlıkların bir sonucu olarak, bölgede bulunan bazı mevkiilerde, 200 kişilik birlikler ile konuşlanmalara başlanmıştır⁴⁵, Karadağ

⁴⁰ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4099 / 307410, 6 Zilkade 1330.

⁴¹ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4098 / 307320, 3 Zilkade 1330.

⁴² BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 112-06 / 4-02, 4 Zilkade 1330.

⁴³ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4098 / 307301, 2 Zilkade 1330; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4099 / 37366, 4 Zilkade 1330.

⁴⁴ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4075 / 305574, 8 Ramazan 1330.

⁴⁵ BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 69-1 / 1-37, 21 Rebiül-evvel 1329. Karadağ Hükümeti, bir taraftan sınıra yığınak yaparken diğer taraftan sınır saldırılarında bulunmuş ve bu saldırılarını özellikle köy ve karakollar üzerine yapmıştır Bkz.: BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3970 / 297683, 7 Zilkade 1329. Karadağ ve Malisör saldırılarının Tuz kazası ve İşkodra'da

Ordusu'nda görevli bulunan askerler de Osmanlı sınırında bulunan Karadağ köylerine silâh ve cephane dağıtmaya başlamışlardır⁴⁶. Nitekim sınırda gerekli tahkimatları sağladıktan sonra, bölgeye 34.000 asker sevk etmişlerdir⁴⁷. Karadağ askerleri, sınır boylarındaki bu hazırlıkları ve saldırıları Malisörler ile birlikte yürütmüş, başlangıçta küçük guruplar halinde sınıra yapılan saldırılar, ordunun hazırlıklarının tamamlanmasından sonra, Osmanlı kalelerine baskın yapabilme derecesine kadar ulaşarak devam etmiştir⁴⁸.

Karadağ'ın sahip olduğu toprakların çok büyük olmaması seferberlik ilânının bildirilmesini kolaylaştırdığı gibi, seferberliğinde hızlıca yapılabilmesini sağlamıştır. Nitekim 30 Eylül 1912 tarihinde yani daha seferberliğin ilân edildiği ilk gün, askerler önceden belirlenmiş olan kıtalarına katılmışlardır⁴⁹. Zaten her Karadağlı için silâhlarını sürekli yanında taşıdığı ve ayrıca barış zamanlarında çarığı ile 4 günlük yiyeceğini sefer için hazır bulundurma zorunluluğunun olması, kısa zamanda seferber olabilmelerini kolaylaştıran etkenler arasında olmuştur. 54 tabur piyade, 5 gönüllü tabur, 23 hafif batarya ile beraber birçok ağır bataryadan oluşan Karadağ kuvvetlerinin tümü, 31.000 kişiden oluşmuştur. Ayrıca bu rakama 3.000 kadar Hristiyan Malisörler de ilave edilmektedir⁵⁰. Ordu, kuvvetlerini Merkez, Kuzey ve Güney olmak üzere üç kola ayırmıştır:

yoğunlaştığı görülmektedir. Bahsedilen karakol saldırılarına dair bir örneği Kolaşin'in Moykivaç mevkiinde görmekteyiz Bkz.: BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 69-1 / 1-29, 29 Rebiül-ahir 1329.

⁴⁶ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4070 / 305223, 24 Şevval 1330. Yaklaşık bir ay sonra Karadağ tarafından sınıra mühimmat ve asker yığılmasının saldırı sayılacağı gerekçesiyle tedbirler alınması düşünülmüştür, BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4086 / 306382, 9 Şevval 1330. Hatta bölgeden alınan haberlerin kesintiye uğramaması adına telgraf hattının bozulması sebebiyle, resmi yazışmaların Latin harfleriyle ve ücretleri ödenmek üzere Karadağ ve Avusturya üzerinden yapılması kararı alınmıştır Bkz.: BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4085 / 306334, 7 Şevval 1330.

⁴⁷ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4075 / 305574, 8 Ramazan 1330.

⁴⁸ BOA, *Dâhiliye Siyasî*, nr. 142 / 50, 04. 10. 1911.

⁴⁹ Reşad Hallı, *Balkan Harbi (1912-1913)* ..., s. 132.

⁵⁰ Abdurrahman Nafiz - Kiramettin, *a.g.e.*, s. 173. Resmi evraklar doğrultusunda da teyit edildiği üzere savaş başlamadan önce 31.000 asker ve 3.000 Malisör'den oluşan Karadağ Ordusu'nun mevcudu, savaşın başlamasının ardından Çatalca Ateşkesi'ne gelindiği sırada 15.000 Sırp askerinin de katılımıyla 50.000'e yaklaşmıştır. Bununla birlikte kuşatmanın ilerleyen zamanlarında peyderpey gelen Sırp asker takviyesiyle birlikte bu sayının daha da arttığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Nitekim Şubat ayı içerisinde Karadağ Kralı Nikola'nın yardım talebi doğrultusunda, 30.000 Sırp askerinin İşkodra'ya gönderildiği bilinmektedir Bkz.: Eminat Malkoç, *a.g.m.*, s. 70.

Merkez Ordusu: Veliâht Prens Danilo kumandasındaki ordunun karargâh merkezi Podgoriça olmuştur. 2. ve 3. tümenden oluşan merkez ordusunun kuvveti, 22 piyade taburu ve 11 bataryadan oluşmuştur. Ayrıca bu ordu, 4 adet 12 cm'lik bir ağır topçu bataryasına da sahiptir. Toplamda 13.000 kişiden oluşan asker gücü vardır. Merkez ordusunun hedefi, İşkodra Gölü'nün kuzeyinden, İşkodra şehri üzerine harekâta geçmektir.

Kuzey Ordusu: Kumandanı General Vukotić olan bu ordunun karargâhı ise Andriyeviça'da kurulmuştur. Birlikleri, 4. Tümen ve bağımsız 9. Tugay'dır. Ordunun kuvvetini, 17 piyade taburu, 5 gönüllü tabur ve 6 batarya olmak toplamda 10.000 kişi oluşturmuştur. Ordunun asıl kuvvetleri Karadağ'ın güneydoğu kısmına doğru olan girintide toplanmışken, 9. Tugay ile 5 gönüllü tabur ise Karadağ kuzey sınırına yakın bölgede toplanmıştır. Kuzey ordusunun görevi, Taşlıca Alaylarına girmek, Sırp ordusuyla birleşerek harekâta devam edip İpek sancağını işgal etmek ve ayrıca merkez ordusunun sol tarafını korumaktır.

Güney Ordusu: 1. Tümen'in oluşturduğu Güney ordusunun kumandanı General Mittar Martinoviç'tir. Virpazar ve Bar civarından toplanan ordu, 8.000 kişilik askerî güce sahiptir. Güney ordusunun kuvveti; 15 piyade taburu, 6 batarya, 12 tane 12 cm'lik top, 6 tane 21 cm'lik obüs, 4 tane 15 cm'lik havandan oluşmuştur. Güney ordusu ise İşkodra Gölü'nün güneyinden İşkodra şehri üzerine harekâta başlayacaktır⁵¹.

Savaşın ilân edilmesiyle beraber, Karadağ orduları kararlaştırılan bölgeler üzerine taarruza başlamıştır. Asıl hedefleri olan İşkodra'ya hızlıca ulaşabilmek için Karadağ ordularının büyük kısmı İşkodra Gölü'nün iki tarafına toplanmıştır. 2. derecen bir gurup ise İpek ve Taşlıca sancaklarında harekât gerçekleştirmekle beraber asıl ordunun sol yanını kapatmak ve sağlamlaştırmak amacıyla Karadağ'ın güneydoğu köşesi ile kuzeyinde toplanmışlardır⁵².

4. Müdafaa Öncesinde Osmanlı Ordusunun Şehirdeki Lojistik Faaliyetleri

Osmanlı ordusunun müdafaa başlamadan önceki hazırlıkları yalnızca cephedeki askerî faaliyetler ile sınırlı kalmamış, cephe gerisinde de çeşitli alanlarda yapılmıştır. Nitekim bu hazırlıklar şehirdeki erzak stokundan, sağlık hizmetlerinin karşılanabilmesi için hastane tesisine, cephane temininden, haberleşmenin tesis edilebilmesi adına telsiz ve telgraf

⁵¹ Abdurrahman Nafiz - Kiramettin, *a.g.e.*, s. 172-174; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, III ncü Cilt 3 ncü Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 64.

⁵² Abdurrahman Nafiz - Kiramettin, *a.g.e.*, s. 179.

çalışmalarına değin, çeşitli alanlarda meydana gelmiştir. Bununla birlikte cephe gerisinde yapılan tüm hazırlıklara rağmen, müdafaa sırasında bahsi geçen bu alanlarda eksiklikler de yaşanmıştır.

İşkodra Kalesi'nde bulunması gereken ihtiyat erzakının, son seferberlik planına göre; 50.000 asker ile 8.000 hayvanın, 2 aylık erzak ihtiyacını karşılayacak orandadır. Bu erzaklar, 1911 yılından itibaren deniz yolu ile İstanbul'dan gönderilmeye başlanmış ve bu nakliyat 1912 senesi Mart ayına kadar devam etmiştir. Nakliyat sırasında yaşanan sorunlardan biri İstanbul'dan gelen erzakın Şingin'den İşkodra'ya sevk edilmesi olmuştur. Öyle ki bir vapur yük ancak 15-20 günde İşkodra'ya nakledilebilmiştir⁵³. Sevkiyatların gerçekleştirilebilmesinin önündeki diğer bir sorun ise Karadağlılar olmuştur. Öyle ki, Tuz bölgesine kadar sevkiyatı sağlanmış olan erzak nakli sırasında, hem arabacılar, hem de askerlerimize Karadağlılar tarafından yapılan vahşet adeta bir katliama dönüşmüştür. Hatta bu vahşeti gösterebilmek adına çekilen fotoğraflar Osmanlı sefirleri vasıtasıyla Düvel-i Muazzama nazırlarına gösterilmiş ve bu fotoğrafların Avrupa gazetelerinde yayımlatılması istenmiştir⁵⁴.

Seferberlik başladığı zaman, bölgede bulunan erzak miktarı, bahsi geçen asker sayısı ve hayvan miktarının ancak 20 günlük iaşesine yetecek kadardır. Osmanlı Devleti, İşkodra'da ki askerlerin ikmal ve iaşesinin teminine son derece önem vermiş ve bu doğrultuda seferberlik başladığı andan itibaren, eksik olan erzakın tamamlanabilmesi için harekete geçilmiştir. Bir yandan deniz yoluyla erzak sevk edilirken, diğer yandan erzak ihtiyacının yerinde karşılanabilmesi amacıyla nakit para gönderilerek⁵⁵ ordunun iaşe temini sağlanmaya çalışılmıştır.

Karadağlılar ile Malisörlerin ortak saldırıları üzerine yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalan Müslüman halk, yalnızca kurtarabildikleri hayvan ve eşyalarını alarak İşkodra'ya sığınmışlardır. Hiçbir erzakı olmayan bu ahalinin iaşelerinin sağlanabilmesinde belediye yardımcı olmuş, ayrıca onların iskân ve iaşeleri için gerekli olan meblağ "Masarîf-ı Gayr-i Melhuza" tertibinden sağlanmaya çalışılmıştır⁵⁶.

Seferberlik başladığı sırada, ordunun iaşesi için, yerel halkın elinde bulunan fazla erzakın satın alınması şeklinde bir uygulamaya gidilmemişse de seferberliğin başlamasından 20 gün sonra yani 20 Ekim 1912 tarihinde

⁵³ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 119.

⁵⁴ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4105 / 307823, 17 Zilkade 1330.

⁵⁵ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4101 / 307528, 9 Zilkade 1330.

⁵⁶ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, 4097 / 307236, 2 Zilkade 1330.

Meclis kararı ile Tekâlif-i Harbiye doğrultusunda, bahsi geçen şekilde iâşe toplanmaya başlanmıştır⁵⁷.

İşkodra'da barış zamanında şehrin kuzey kısmında mevcut olan bir hastane, askerî sağlık hizmetlerini yerine getirmiştir. Savaş sırasında ise birliklerdeki ilk yardım ve sıhhi müdahaleler, görevlendirilen sıhhiye personelleri tarafından sargı yerlerinde yapılmıştır. Kale dışında meydana gelen savaşlarda ise seyyar hastane, ihtiyaç halinde hizmet sağlamıştır. Ayrıca savaş sırasında Askerî Rüştîye Okulu, Öğretmen Okulu, Avusturya Hastanesi, İtalyan Okulu, İtalyan Dispanseri, İtalyan Sanat Okulu, Fransız Yol ve İnşaat şirketinin binası gibi uygun olan binalar da askerî hastane haline getirilmiştir⁵⁸.

Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Umumi Merkezi, 10 Ekim 1912 tarihinde yaptığı toplantıda Balkan Savaşları'nın meydana geldiği bölgelerde hastaneler kurulması için girişimlerde bulunmuş, İşkodra'da da 100 yatak kapasiteli bir hastane yapılması planlanmıştır⁵⁹. Nitekim savaşın ilânından hemen sonra bölgeye gelen gönüllü İngiliz doktorlarının da etkisiyle 100 yataklı bir Hilâl-i Âhmer Hastanesi kurulmuş fakat bu hastaneden yararlanılamamıştır. Öte yandan, savaşın hemen başında kurulan 100 yataklı seyyar hastane ise hizmet vermiştir.

İşkodra'da daha önce askerî amaç doğrultusunda kullanılan tek bir telgraf haberleşme tesisi mevcutken, savaş sırasında ise müstahkem mevkiye bulunan her komutanın emrine bir telefon santrali oluşturulmuş ve bu santrallere komutanların buldukları bölgelerin adları verilmiştir. Savaş sırasında telgraf hatlarının sürekli olarak kesilmesi nedeniyle, bölgeler arasında haberleşme sağlanabilmesi için projektörler kullanılmıştır. Örneğin, şehrin dışarıyla ulaşımının kesilmesi ve telgraf hattının da kullanılamayacak durumda olduğu zamanlarda Tuz ile İşkodra arasındaki haberleşmeler projektörler vasıtasıyla yapılabilmıştır⁶⁰.

Müdafaa sırasında İşkodra'da çeşitli türde toplar kullanılmıştır. Bunlar arasında, Brodvel topları, adi ateşli dağ topları, seri ateşli dağ topları, obüsler, mantelli ve çemberli sahra topları, seri ateşli çöl topları, havanlar ve ayrıca gemi topları bulunmaktadır. Tüm topçu cephanesi toplamda 38.050 mermi olup, top başına ortalama olarak 493 tane mermi düşmüştür. Savaş

⁵⁷ Serkan Er, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunun Seferberlik Planı", *Tarih Dergisi*, S. 59, İstanbul 2014, s. 166.

⁵⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 41.

⁵⁹ Mesut Çapa, *Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)*, OTAM, S: 1, Ankara 1990, s. 91, 96.

⁶⁰ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 115-118.

sırasında her top ortalama olarak 400 mermi atışı gerçekleştirmiş dolayısıyla mevcut topçu cephanesinin %80'inden fazlası kullanılmıştır⁶¹. Şehrin müdafaası süresince, sayıları az olan Alman yapımı şemsiyeli el bombaları ile tophane de yapılmış yuvarlak el bombaları da kullanılmış, bombaların tükenmesi ve yeniden ihtiyaç duyulması sonucunda ise şehirde bulunan tüfekçi ustaları konserve kutularından bomba imal etmişlerdir. Ayrıca işaret tabancaları ve işaret fişekleri ile el ve çanak aydınlatma araçları da müdafa esnasında kullanılan askerî teçhizatlar arasındadır⁶².

5. Savaşın İlânından Önce İşkodra Sınırında Meydana Gelen Mücadeleler

Balkan Savaşları sırasında, Karadağ tarafında yer alan Malisörler, özellikle İşkodra'daki mücadelelerde son derece aktif roller üstlenmişlerdir⁶³. Daha savaş başlamadan önce Karadağ sınır bölgelerinde meydana gelen isyan hareketlerine katılarak, silâh ve mühimmat yardımıyla bulunmuşlardır. Bölgede, Malisör ve Karadağlıların ortak saldırıları halk arasında huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olmuş, bunun üzerine Osmanlı Devleti Tuz kazası başta olmak üzere bölgede gerekli tedbirlerin alınması için faaliyetler yürütmüştür⁶⁴.

Malisörlerin, 9 Eylül 1912 tarihinde Deçiç'e su götüren silâhsız askerlere saldırdığı haberini alan Tuz Komutanı, onları dağıtmak için dört piyade bölüğü, iki seri dağ topu ve iki makineli tüfeği Deçiç'e göndererek bu saldırılara karşı harekete geçilmesi emrini vermiştir. Tuz'da bulunan Müslüman halkın da katıldığı bu muharebede hemen hemen her evden kayıplar verilmiştir. Devam eden saldırılar sonucunda 13 Eylül akşamı

⁶¹ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 108-114.

⁶² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi, III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 40.

⁶³ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4084 / 306292, 6 Şevval 1330 tarihli belgede Malisörlerin Karadağ'dan silâh temin ettikleri ve bunun üzerine Osmanlı hükümeti tarafından tedbir alınması için girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten yaklaşık bir ay önce ise yine Tuz kazasının Malisörler ve Karadağlılar tarafından saldırıya uğradığı ve bu saldırıda Karadağlıların dahiliyetinin açık bir şekilde görüldüğü bildirilmektedir, BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4084 / 306294, 6 Ramazan 1330. Bununla birlikte Karadağ'ın Malisörlere sağladığı desteğe rağmen Karadağ Kralı Nikola, tarafsız olduklarını dile getirmiştir, BOA, *Hariciye Siyasî*, nr. 144 / 10, 22.05.1911. Hatta Kral Nikola tarafsız olmanın da ötesinde, Osmanlı'nın Çetine sefirini huzuruna davet ederek savaş esnasında Karadağ'ın Türkiye ile dost kalacağına dair teminat vermiştir, BOA, *Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri*, nr. 738 / 22, 16 Zilkade 1329.

⁶⁴ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3878 / 290850, 9 Rebiül-evvel 1329; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3879 / 290857, 9 Rebiül-evvel 1329.

Tuz'un güneyindeki Kodraburani, 13/14 Eylül gecesi de Tuz'un kuzeydoğusundaki Dinoşi ve Haçay⁶⁵ Müslüman köyleri yakılmıştır⁶⁶.

23 Eylül 1912 tarihinde, Tuz'a götürülen erzak ve hayvan yüklü kayıklar, Graboniça Kanalı'nın en dar yerinde 50 kadar Karadağlının saldırısına uğramışlardır. Bu saldırıda kayıkçı ve yük hayvanlarının sahiplerinden bazıları kulak ve burunları kesilerek şehit edilmiştir. Karadağ Hükümeti bu caniliği, kayıkçıları korkutarak Tuz şehri ulaşımına engel olmak amacıyla yaptırmıştır. Savaşın fiilen başlamasına çok az bir zaman kala, neredeyse her gece Tuz ve İşkodra gibi şehirlere, halkı korkutmak, Türk seferberliğine engel olmak, kendi seferberliklerini gizlemek amacıyla saldırılara devam edilmiştir⁶⁷.

6. Savaşın İlanı ve Karadağ Ordusunun İşkodra Üzerine Taarruzu

I. Balkan Savaşı, 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağlıların Kuzey, Güney ve Merkez olmak üzere üç kısma ayırdıkları kuvvetleri ile Türk sınırına saldırımları sonucunda başlamıştır. Dönemin önde gelen gazetelerinden olan Tanin'de "*Muharebe başladı: Evvela Karadağ!*"⁶⁸ manşetiyle duyurulmuştur.

a. İşkodra Müstahkem Mevkii Haricinde Meydana Gelen Muharebeler

Karadağ ordusu, İşkodra'ya hâkim olabilmek amacıyla, ilk olarak Tuz şehri üzerine askerî harekâta başlamıştır. Tuz şehri, Büyük ve Küçük Deçiç tepeleri de dâhil olmak üzere birkaç tepenin ortasında kurulmuştur. Bu iki tepenin Karadağ kuvvetlerinin eline geçmesinin ardından, Karadağlılar Tuz'a doğru ilerlemeye başlamışlardır. Şiddetli muharebelerden sonra, Tuz kumandanlığı, "*mukavemet etmeye imkân kalmadığı için, mecburen teslim olduğumuzu bildiririm*" şeklinde bir ifadeyle rapor sunarak, birlikleri ile beraber teslim olmuştur⁶⁹. Batı Ordusu Kumandanlığı'ndan Harbiye

⁶⁵ Haçay Bölgesindeki bu katliam, 13/14 Eylül 1912 gecesinde meydana gelmiştir. Ancak aynı bölgede, savaşın fiilen başlamasından 1 yıl kadar fazla zaman önce, Malisörler, Karadağ askerleri ile birlikte Haçay mahallesine saldırarak, vahşiyane bir şekilde cinayetler işlemişlerdir, BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 3881 / 291061, 19 Cemaziyel-evvel 1329. Malisörlerin bu faaliyetlerine rağmen Osmanlı Devleti, yardıma ihtiyacı olan Malisörler için yapılacak olan evlerde kullanılmak üzere Londra'dan karton, Amerikan bezi ve kullanılmış elbise teminine çalışmıştır, BOA, *Dâhiliye İdarî*, nr. 59 / 48, 8 Cemaziyel-evvel 1329.

⁶⁶ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 160.

⁶⁷ BOA, *Hariciye Siyasî*, nr. 152 / 63, 10. 01. 1912; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3ncü Kısım*, s. 67.

⁶⁸ "Muharebe başladı: Evvela Karadağ!", *Tanin*, 9 Teşrin-i evvel 1912, s. 1.

⁶⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 82-83.

Nezaretine gönderilen 18/19 Ekim 1912 tarihli raporda, Karadağ sınırında bulunan Tuz şehrinin düştüğü bildirilmiş, sebebinin ise güçlü ve karar sahibi büyük rütbeli bir kumandanın olmaması olarak belirtilmiştir⁷⁰.

Tuz'da meydana gelen bu muharebeler sırasında, Türk esirler Karadağlılar tarafından büyük işkencelere maruz kalmışlardır. Bu muharebe esnasında Karadağlılara esir düşen Kastamonulu Hafız Mehmet Efendi'nin çok uzun olmayan hatıratı, Karadağlıların yaptıkları eziyetleri anlatmaya yetmektedir; “...Karadağ birlikleri, kahramanlık göstergesi olarak ceplerinden avuçlar dolusu kesilmiş burun, kulak ve dudak çıkarıp birbirlerine gösteriyorlardı. Bunlar şehit olan arkadaşlarımızın burun, kulak ve dudaklarıydı.”⁷¹

Savaş gözlemcisi olarak, bölgede bulunan Fransız gazetecinin ifadeleri, Türk esirlerin ifadeleri ile paralellik göstermekte, mezalimin ulaştığı boyutları, anlamak açısından dikkate değerdir:

“... Tarlalar ve bahçeler arasından, gecenin içinde pencereleri kasvetli biçimde ışık saçan yeni binaya koşuyorum. Orada, Deçiç ve Tuz'da yaralanmış yüz kadar Osmanlı askeri, beş ya da altı hemşire ve beni ulusunun doğal nezaketiyle karşılayan yaşlı bir binbaşya rastlıyorum. Beni odadan odaya, salondan salona gezdiriyor, hatta aralarında on beş yaşında bir çocuk bulunan, on yaralının ayakta ve çömelmiş halde durduğu küçük bir odaya götürüyor. Yüzlerinde çarpı işareti şeklinde pansuman var; vücutlarında başka hiçbir yara izi yok ama hepsinin burunları ve kulakları kesilmiş!”⁷²

Karadağ ordusunun bir kolu Tuz şehri üzerine hareket ederken, diğer bir kolu olan kuzey ordusu ise Berana-Akova istikametinde ilerleyerek,

⁷⁰ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Y.29, S. 78, Ankara 1980, s. 11-13, Belge No: 1707.

⁷¹ Abdurrahman Nafiz-Kıramettin, a.g.e., s. 204.

⁷² Bu anlatı şöyle devam etmektedir; “...Geçen gün Podgoriça'da, Tuz'un alınmasına müteakip ellerinde iki sepet taşıyan iki jandarmanın geldiği görüldü; bütün halk çevrelerinde toplandı. Sepetlerde elli kadar burun, birkaç düzine kadar da şekli az bozulmuş kulak vardı. Karadağ'da medeniyet işte böyle ilerliyor: daha dün, şehir meydanında sepetlerin içinde halkın görmesi için bırakılmış olurdu bu uzuvlar”. Jerome ve Jean Tharaud, a.g.e., s. 36-37; Balkan Savaşları'nda Türklere karşı gerçekleştirilen mezalim sadece İşkodra bölgesi ile sınırlı kalmamış savaşın meydana geldiği tüm cephelerde yaşanmıştır. Balkan Savaşları'nda Türklere karşı uygulanan mezalimler hakkında bkz. İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1877-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990; İlker Alp, *Bulgarian Atrocities, Documents and Photographs*, Oxford University, London 1989.

Balkan Savaşları'nda yaşanan bu mezalim 21. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. İlker Alp, “1990'larda Yugoslavya ve Bosna Hersek”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Edirne 2011, s. 1-50; İlker Alp, “Srebrenitsa Soykırımı (Temmuz 1995)”, *TİKA Avrasya Etüdüleri*, S. 52, Ankara 2017.

öncelikle bu bölgelere taarruza başlamıştır⁷³. Sınırı geçtikten sonra iki kola ayrılan ordu, kuzeyden Berana, güneyden ise Akova üzerine yürümüştür⁷⁴. Berana, Türk mukavemetine rağmen Karadağlıların eline geçerken, Akova da aynı sonla karşılaşmıştır. Ardından Gosine ve Plava üzerine yürüyen Karadağ ordusu bu bölgeleri de ele geçirerek İpek üzerine hareket etmiştir. Türk ordusu, Karadağ ordusunu İpek şehri önlerinde durdurmak için çabalasa da başarılı olamamış, şehir 28 Ekim 1912 tarihinde elden çıkmıştır⁷⁵. Tüm Slavlar için önemli bir merkez, kutsal bir kent olan İpek şehri, 30 Ekim'de Karadağlıların eline geçmiş, ertesi gün de Sırp ordusu şehre girmiştir.

Devamında, Sırp ordusu ile birleşen Karadağ ordusunun iki taburu ve Taşlıca müfrezesi arasında sert bir muharebe meydana gelmiş, muharebenin sonucunda Taşlıca, düşman kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Taşlıca'nın ele geçirilmesi, Yenipazar sancağının tümünün elden çıkmasına sebep olmuştur.

b. İşkodra Müstahkem Mevkii Dâhilinde Meydana Gelen Muharebeler

İşkodra Müstahkem Mevkii'nin savunma bölgeleri, sahip olduğu doğal yapısı itibarıyla dört kısma ayrılmıştır. Bu bölgeler;

1. Doğu'da Drin Nehri ile Kır Suyu arasında kalan bölüm **Kır Bölgesi**,
2. Batı'da İşkodra Gölü ile Boyana Nehri arasında kalan bölüm **Traboş Bölgesi**,
3. Kuzey'de İşkodra Gölü ile Kır Suyu arasında kalan bölüm **Ova Bölgesi**,
4. Güney'de Drin Nehri ile Boyana Nehri arasında kalan bölüm **Birdiça Bölgesi** dir.

Ayrıca bu bölgelerin haricinde, sevk ve idare açısından gerek görüldüğü için oluşturulan iki bölge daha mevcuttur. Bunlar, Kır Suyu ve Drin Nehri arasındaki bataklıkların gerisi ve İşkodra'nın güneyindeki **Derviş Tepe Bölgesi** ve Kır Suyu setlerinin bulunduğu bölge olan **Setler Bölgesi**'dir⁷⁶.

İki koldan hareket ederek Türk sınırını geçen Karadağ güney ordusu ile 11 Ekim 1912'de Kranya bölgesinde meydana gelen ilk muharebe Türk askerlerinin başarısı ile sonuçlanmıştır. Fakat muharebe esnasında birliğin kumandanı **Binbaşı Saadettin Bey**, düşmanla karşı karşıya girdiği

⁷³ Eminaip Malkoç, *a.g.m.*, s. 67.

⁷⁴ Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 267.

⁷⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 70-71.

⁷⁶ *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, Haz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1987, s. 55.

mücadelede ağır yaralanarak, kısa bir süre sonra şehit olmuştur. Bu durum Şehbal Gazetesi'nde, "Karadağ askeriyle meydana gelen ilk muharebelerde kahramanlık gösterirken şehit olmuştur"⁷⁷ ifadesiyle yer almıştır. Kranya Muharebesi'nde kazanılan başarı, savaş başladığı sırada hala tamamlanamamış olan İşkodra Kalesi tahkimatının tamamlanabilmesi için zaman kazandırmış olması açısından da önemlidir. Bu muharebede Karadağlılar, hedefledikleri mevziilerinden uzak kalmışlardır. Kranya Muharebesi'nin ardından, 22 Ekim ile 29 Ekim tarihleri arasında geçen günlerde her iki taraf arasında kayda değer bir muharebe yaşanmamakla birlikte, Karadağlılar 29 Ekim 1912 günü ilk defa İşkodra üzerine top ateşine başlamışlardır⁷⁸.

28 Ekim 1912 tarihinde Kır Nehri'ni geçerek ilerleyen Karadağ kuvvetleri Müsellim Köyü üzerinden, kalenin en zayıf tarafı olan Bardanyolt tepelerine saldırmışlardır. 29 Ekim sabahı topçu ateş desteğiyle beraber Türk taarruzu başlamış, ertesi gün meydana gelen Türk saldırısıyla beraber Karadağ kuvvetleri büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmış, 31 Ekim günü ise Kır Nehri'nin doğu kesimi Karadağ kuvvetlerinden temizlenmiştir. Karadağ kuvvetleri, Traboş, Ova ve Kır bölgelerinde 22 gün boyunca devam eden muharebeler sonucunda bile hala İşkodra Kalesi'ni kuşatmayı başaramamışlardır.

Bardanyolt sırtlarında meydana gelen muharebeleri takiben, 31 Ekim'de Karadağ kuvvetlerinden iki tabur, İşkodra-Selimiye-(Leş)-Şingin yoluna hâkim olup İşkodra Kalesi'nin bağlantısını kesmek amacıyla Kakarik sırtlarına çıkmışlardır. Muharebenin meydana geldiği bölge, yani Kakarik sırtları, çok dik yamaçlı ve etrafı bataklıklarla çevrili bir dağdır. Bu dağı tutan Albay Cemal, İşkodra-Leş yolunu kapatan Karadağ kuvvetlerini buradan uzaklaştırmak ve bahsi geçen yolu açmak amacıyla, düşman üzerine bir taarruza karar vermiştir. İki taraf arasında meydana gelen Kakarik Muharebesi sonucunda Karadağ kuvvetleri bozguna uğrayarak kaçmak zorunda kalmışlardır. Başarılı bir muharebe olmasının neticesinde yolların açılmasının ardından Selimiye'de bekleyen bazı Redif birlikleri ile eksiklikleri tamamlanan ikmal askerleri İşkodra'ya ulaşabilmişlerdir⁷⁹.

Kakarik Muharebesi'nden sonra Selimiye'de bulunan kuvvetler ile Şingin ve Selimiye yönüne ilerleyen Karadağ kuvvetleri arasında meydana gelen

⁷⁷ "Karadağ Hududunda Şehit Olan Binbaşı Salahaddin Bey Merhum", *Şehbal*, 15 Teşrin-i evvel 1328.

⁷⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 94-95.

⁷⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 116.

mücadele sonucunda Şingin 16 Kasım'da Karadağlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgalle birlikte Türk kuvvetleri, kendileri için önemli olan bir iskeleyi kaybetmişlerdir. İşkodra Kumandanlığı tarafından, Şingin'in tekrar ele geçirilmesi emredilmesine rağmen bu gerçekleşmediği gibi, Selimiye'de, Türk kuvvetlerinden üstün durumda olan Karadağ ve Sırp ortak kuvvetlerinin taarruzu sonucunda 18 Kasım'da teslim olmak zorunda kalmıştır. Karadağlıların Kasım ayının ortası olmasına rağmen hala tamamlamadıkları İşkodra Kalesi kuşatması, ancak 18 Kasım'da Sırp 3. Ordusu'nun Arnavutluk içlerine doğru ilerleyerek Karadağ Kıyı Tümeni ile birleşmesinin ardından gerçekleşebilmiştir⁸⁰. Artık İşkodra şehri her taraftan kuşatılmış ve sahil ile olan bağlantısı da kesilmiştir.

7. İşkodra İçin Geçersiz Bir Uzlaş: Çatalca Ateşkesi ve Ateşkesin Şehre Yansıması

Kuşatma altındaki şehir İşkodra'nın Türk Batı Ordusu ile olan bağlantısı kesilmiş ancak şehirde Türk kuvvetlerinin güçlü savunması sürmüştür. Bu kuşatma devam ederken, Türk Doğu Ordusu ile Bulgar kuvvetleri arasında 3 Aralık 1912 tarihinde Çatalca önlerinde bir ateşkes imzalanmıştır. Bu ateşkes bir süreliğine de olsa taraflar arasındaki silâhları susturmuş ancak kuşatma altında bulunan Edirne, Yanya ve İşkodra şehirlerindeki mevcut durumu değiştirmemiştir. Ateşkestten sonra Bulgar hükümetinin Karadağ kralından askeri harekâtın durdurulmasını istemesi üzerine, kral bu durumu olumlu karşılarken, İşkodra Kolordu Kumandanlığı ise bu durumu kabul etmemiştir. Şöyle ki; ateşkes yapıldığına dair bilgi 4/5 Aralık 1912 tarihinde Batı Ordusu Kumandanlığı tarafından, Berat'ta bulunan Ferik Mahmut Hayret Paşa'ya telgrafla bildirilmiştir ancak bu bilgi uygun ortam elde edilemediğinden dolayı İşkodra Kumandanlığına hemen ulaştırılamamıştır⁸¹. Ateşkes emri birkaç gün sonra, yani 6 Aralık 1912 tarihinde Karadağlı bir subay tarafından İşkodra Kumandanlığı'na bildirilmiştir. Ancak Hasan Rıza Paşa, Karadağlıların aracılığı ile gelen bu bilgiye güvenmeyerek, böylesine önemli bir bilginin bir Türk subayı ile ulaştırılması gerektiğini belirtmiş, görüşme için gelen Karadağlı subay geri gönderilmiş ve ateşkes bölgede geçerli olmamıştır⁸².

Böylece Çatalca Ateşkesi yapıldıktan sonra, İşkodra ve etrafında, Traboş, Birdiça, Kır, Ova bölgelerinde çarpışma ve muharebeler devam etmiştir⁸³.

⁸⁰ Eminaalp Malkoç, *a.g.m.*, s. 69.

⁸¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 135.

⁸² Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 267.

⁸³ Eminaalp Malkoç, *a.g.m.*, s. 69.

Birdiça bölgesinde meydana gelen Zadrıma Muharebesi bu süre içerisinde meydana gelen önemli bir muharebe olmuştur. Türk kuvvetleri, ateşkes süresince birkaç defa erzak toplayabilmek amacıyla kaleden çıkış yapmışlar, bu çıkışlardan birinde, Sırp kuvvetlerinin saldırısına uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu çarpışmalar ise, 16-18 Aralık 1912 tarihleri arasında meydana gelen Zadrıma Muharebesi'ne sebep olmuştur. Sırpların bu saldırılarına karşı harekete geçilerek, kale genel ihtiyatından bir taarruz kuvveti oluşturulmuş ve yapılan taarruz ile zaten zayıf olan Sırp direnişi kırılarak geri çekilmeleri sağlanmıştır⁸⁴. Zadrıma Muharebesi, Sırp ordusunun Arnavutlar üzerinde kurduğu nüfuz ve etkisini ortadan kaldırması açısından da önem arz etmektedir.

Çatalca Ateşkesi ve bu ateşkesin zamanı hakkında bilgi veren 30 Ocak 1913 tarihli bir şifre, 6/7 Ocak 1913 tarihinde Batı Ordusu Kumandanlığı tarafından bir haberci aracılığıyla İşkodra'ya gönderilmiş fakat yaşanan gecikmeden dolayı ancak 27/28 Ocak 1913 tarihinde İşkodra'ya ulaşabilmiştir. Hasan Rıza Paşa, bu şifreye cevabını yine aynı haberci vasıtasıyla şehit edildiği gece, 30 Ocak 1913 tarihli bir şifre ile şu ifadeleri kullanarak bildirmiştir; *“Ateşkes antlaşması hakkında kolorduya resmi bir bilgi gelmemiştir, Zadrıma Savaşı'ndan sonra Sırp tarafında Birdiça Bölgesine gönderilerek ateşkes dair yazılı bir emir alıp almadığımız sorusundan başka herhangi bir haber de gelmemiştir. Tarafıma gönderilen emir telgraflarının İşkodra'ya ulaştırılmaması Karadağ hükümetinin işi olsa gerektir. Eğer ki ateşkes İşkodra'yı da kapsayacaksa, bunun için uygun delegeler gönderilmesi, durumun Başkomutanlık tarafından Karadağ ve Sırp hükümetlerine bildirilmesi ve kale için hayati önem taşıyan erzakın Boyana vasıtasıyla getirilmesi istenmektedir.”*⁸⁵

Hasan Rıza Paşa'nın ateşkes emrini yok sayması için geçerli sebepler bulunmaktaydı; bu sebeplerden ilki, şehirde bulunan erzak miktarının sınırlı olmasıydı. Kendi mevcuduna yetecek kadar dahi erzak bulunmamakla birlikte, savaş esnasında civar köylerden gelen halkın şehre sığınmış olması da yiyecek sıkıntısı artmıştı. Kaleden çıkışlar yapılarak yiyeceklerin toplandığı bölgeler, ateşkesin kabul edilmesinin ardından düşman idaresine verilebilir veya tarafsız bölge olabilirdi. Bu da şehrin aç kalarak teslim olmaktan başka çaresi kalmayacağı anlamına gelmekteydi. Bir diğer sebep ise, İşkodra'da bulunan Arnavut redif, müstafhız ve gönüllülerdi. Şehirde zorla duran bu insanlar, bir ateşkes halinde memleketlerine dönmek

⁸⁴ *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 63.

⁸⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 146-147.

isteyecekler ve bu durum, şehrin savunulmasını olumsuz bir şekilde etkileyecekti⁸⁶.

Daha önce bahsettiğimiz üzere 6 Aralık 1912 tarihinde Karadağlı bir asker tarafından getirilen ve Hasan Rıza Paşa tarafından kabul edilmeyen ateşkes haberi, Fransızca yazılmış olmakla birlikte, durumun kimseye duyurulmamasına özen gösterildiği için Hasan Rıza Paşa'ya Almanca olarak aktarılmıştır. Buna rağmen Esat Paşa⁸⁷, telgraf hakkında bilgi sahibi olmuş ve sürekli olarak bu konunun üzerinde durmuştur. Ateşkesin yapılmamış olmasına tepkili olarak, Batı Ordusu Kumandanlığı'na 30 Ocak 1913 tarihli, gizli bir belge göndererek şu ifadeleri kullanmıştır;

“Vali ve Kumandan Hasan Rıza Paşa tarafından verilen emirle, Karadağ subayının bildirmeye memur olduğu evrak, iade edilerek ateşkesin reddedildiğini haber aldıktan sonra durum kendilerine sorulmuştur. Karadağ subaylarının gerçekten geldiğini fakat düşman ordusuna ait olduklarından dolayı bir hile olabilir düşüncesiyle o evrakı iade ederek ateşkesi de reddettiğini ifade etmiştir. Önce evrakın iadesi, sonra ise ateşkesin düşünülmeden ve araştırılmadan reddedilmesinin büyük bir yanlış olduğunu üzülerek bildirmekle birlikte, yapılan bu yanlışın düzeltilmesi için tarafımdan yapılan girişimlere itiraz edilmekle birlikte, son olarak 9 Ocak 1913 tarihinde Karadağ Sınırı Genel Kuvvetler Kumandanı Mahmut Hayret Paşa tarafından gönderilen belgede bildirilen 4 ve 5 Aralık 1912 tarihli telgraflarda ateşkes yapıldığı resmen bildirildikten sonra da savaşa devam edilmesinin uygun olamayacağından ve devamında da büyük sıkıntılara sebep olacağından, sorumluluğun kendisine ait olduğunu ve düzeltilmesi gerektiğini, yazdığım bir metnin altına dipnot olarak bildirdim. Dışarıdan aldığım haberlere göre, eğer ateşkes kalelerin faydalanması şartıyla yapılmışsa, reddedilmiş olması telafisi imkânsız bir zarara sebep olmuştur. Çünkü erzakımız ancak 20-25 gün kadar idare edebilecek, halkta daha şimdiden baş göstermekte olan kıtlığın etkisiyle, (Vezirköprü'den itibaren, Puka, Merdita, Kalmet, Miyet, Selimiye ve ileriye kadar 20. 000 kişi olduğu öğrenilen Sırp kuvvetleri ile Karadağlılar birleşerek saldırıya geçerlerse) İşkodra'nın teslimi o zaman kesinleşecektir. Düşman elinde esir ve rezil olmaktansa, tüm sorumluluk bu halkın bu duruma düşmesine sebep olan, kendine ait devlet arazisi bulunan Hasan Rıza Bey'e ait olmak üzere, kendi kumandam altında bulunan kuvvetlerin askerî kabiliyetlerini araştırarak, direnişler zorunlu hale gelecektir. Şöyle ki, Kumandanın dik başlılığından dolayı kendi başına yaptığı işlerden korkuyorum, bir tekrardan ibaret olan

⁸⁶ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, a.g.e., s. 309-310.

⁸⁷ İşkodra müdafaası sırasında Kuvvetler Birliği Komutanı unvanı ile şehirde bulunan Esat Paşa, İşkodra Kumandanı Hasan Rıza Paşa'nın şehit edilmesinin ardından kalenin idaresini almış olup çalışmanın ilerleyen kısımlarında faaliyetleri hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir.

askerî tarihin birçok sayfasında yazıldığı gibi kumandanların uyumsuzluğu yüzünden meydana gelen zararlar büyük tehlikeler getirmiştir, bu yolda bir hataya sebebiyet vermekten sakındığımı arz ederim”⁸⁸

Şehirde yaşanan bu gelişmelerin ardından, 30 Ocak 1913 tarihine gelindiğinde İşkodra müdafaasına çok büyük bir darbe vuracak olan üzücü bir hadise meydana gelmiştir. Öyle ki İşkodra müdafaasını oldukça zor şartlar altında kahramanca sürdüren Hasan Rıza Paşa, hain bir suikast sonucu aynı tarihin gecesinde şehit edilmiştir. Bu tarihten itibaren Hasan Rıza Paşa'nın görevini devralan Esat Paşa'nın icraatları ile müdafaanın seyri tamamen değişmiştir.

8. Esat Paşa'nın İşkodra Kumandanlığını Ele Almasının Ardından Meydana Gelen Gelişmeler

Hasan Rıza Paşa, şehit olmadan önce, kendisinden sonra emir ve kumandayı üzerine alabilecek olan herhangi bir isimden bahsetmemiş⁸⁹, bunun üzerine bu görevin rütbesi itibarıyla Esat Paşa'nın üstlenmesi gerektiğine karar verilmiştir. Nitekim Esat Paşa idareyi ele almış ve bundan sonraki icraatları, merhum kumandan Hasan Rıza Paşa'nın icraatları ile hiç örtüşmemiştir. Şöyle ki, 30/31 Ocak 1913 tarihinde Yanya Kolordu Komutanlığı'na gönderilen raporda, “*Batı Ordusu'nun namusunun korunması İşkodra ve Yanya Kalelerinin direnmesi ile sağlanabileceği*”⁹⁰ bildirilmiş olmasına rağmen Esat Paşa, savaş halinin daha fazla devam etmesini istememiştir. Hasan Rıza Paşa'nın vefatından bir gün sonra Karadağlılar ve Sırlara mektuplar gönderilmiş ve ateşkes şartlarına uygun kararlar alabilmek adına görüşme talebinde bulunulmuştur. Ancak her iki taraftan da gelen cevaplar benzer olmuş, zaten ateşkes süresinin 3 Şubat akşam saat 19.00'da son bulacağı ifade edilerek, ateşkese ait bir şey konuşulamayacağını bildirmişlerdir⁹¹

⁸⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 147-148; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 310-311. İşkodra Kalesi'nin müdafaası sırasında kalede görevli bulunan Abdurrahman Nafiz Bey, Esat Paşa'nın Batı Ordusu'na gizlice gönderdiği bu resmi belgeye, savaştan 13 yıl sonra Batı Ordusu Dosyaları'nı incelerken rastladığını belirtmiştir. Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 311.

⁸⁹ Hasan Rıza Paşa, bu görev için bir isim vermemiş olsa da, Esat Paşa'nın bu görevi yapamayacağını son anlarında yapmış olduğu bir konuşma ile açıkça ifade etmiştir; Hasan Rıza Paşa'ya, Beyefendi, doktorlar sizi vazifeden uzaklaştırıyorlar, bu yüzden emir ve komutayı geçici olarak Esat Paşa'ya vermek ister misiniz? diye sorulduğunda, “*Olmaz!, berbat eder. Batırır. Yazılacak olan emirlerin altına Kolordu Kumandanı adına Subaylar Grubu Başkanı Abdurrahman Nafiz'in imzasını atın*” diyerek cevap vermiştir.

⁹⁰ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y. 29, S. 78, s. 66-68, Belge No: 1725

⁹¹ Mektupların içerikleri için Bkz.: Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 313-314.

Ateşkesin son bulmasının ardından saldırılar yeniden başlamış, Karadağ 1. Tümeni Traboş'a, 2. 3. ve 4. tümenleri İşkodra'nın kuzey yönünden Bardanyolt taraflarına, Sırp kuvvetleri ise Birdiça istikametine doğru harekete geçmişlerdir. 8 Şubat 1913 tarihinde 15.000 kişilik Sırp kuvveti ile meydana gelen Beltoya Muharebesi'nde, Sırp'ların gece saldırıları, Türk kuvvetleri tarafından şiddetli bir şekilde püskürtülmüştür. Sırp'lar, Birdiça saldırısını, Adriyatik sahiline inen 1. sınıf Şumadya ve 2. sınıf Drina tümenleri ile birlikte yapmış, ancak dehşetli bir kayba uğrayarak dağılmışlardır. Aslında Karadağ ve Sırp orduları hareket birliği yapmış, aynı anda fakat ayrı cephelerden İşkodra üzerine saldırmışlardır. Türk kuvvetleri Beltoya'da Sırp'lar ile mücadele ederken, Karadağ kuvvetleri ise eş zamanlı olarak İşkodra'ya taarruz etmişlerdir.

Bu doğrultuda, 8 Şubat sabahı Karadağ kuvvetleri tüm topçuları ile Bardanyolt sirtlarına saldırıya başlamış, iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş ancak sayıca üstün olan düşman kuvvetleri sonunda Türk savunma merkezlerine girmişlerdir. Türk kuvvetleri sonuna kadar direnmiş, subayların yarısı, askerlerin ise %72'si şehit olmuştur. Fakat Karadağ kuvvetleri neredeyse tüm Bardanyolt ileri mevziilerini ele geçirmiştir⁹².

Birdiça ve Bardanyolt önlerinde meydana gelen çarpışmalara ilave olarak, aynı günlerde, 7-9 Şubat 1913 tarihinde Traboş önlerinde de saldırılar meydana gelmiştir. Karadağlılar ile Sırp'lar 30.000 kişi ve 50 adet top ile üç cepheden, ortak hareket ederek bu saldırıları gerçekleştirmişlerdir. Türk kuvvetleri ise, bu saldırılara 10.000 kişiden oluşan bir kuvvet ve 50 adet top ile karşı koyabilmiştir. Üç gün süren Traboş Muharebesi sonucunda, Türk kuvvetlerinin kaybı 2.000 iken, düşman kuvvetlerinin kaybı ise 7.500'ü geçmiştir. Bu kayıpların 4.000'den fazlası Karadağlılara, 3.000 kadar ölü ile 400'den fazla esir ise Sırp'lara aittir. Tüm bunlara rağmen muharebenin sonucunda, Bardanyolt tepeleri düşman kuvvetlerinin eline geçmiştir⁹³.

Bahsettiğimiz üzere, Şubat ayı başlarından itibaren meydana gelen çarpışmalar Karadağlılar tarafından daha iyi bir şekilde organize edilerek uygulanmış olmasına rağmen, İşkodra Kalesi'ni ele geçirememişlerdir. Bu noktada geldikleri durum, Edirne önünde bulunan Bulgar askerleri ile aynı olmuştur. Şehri ele geçirebilmek için yapmaları gereken tek şey Sırp'lı

⁹² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü. Cilt 3 ncü Kısım*, s. 170-175.

⁹³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 186-187; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 368.

müttefiklerinden yardım istemek olmuştur⁹⁴. Kral Nikola'nın 12 Şubat 1913 tarihinde ek yardım için yaptığı çağrıya Sırlar, 30.000 asker ve 72 parça top göndererek cevap vermişlerdir⁹⁵. Ayrıca kuşatmayı desteklemesi için 4 uçaktan oluşan bir filoyu da bölgeye göndermişlerdir. Zaten 7 Şubat 1913 tarihinde Birdiça önünde uğradıkları başarısızlığın intikamını alma peşinde olan Sırlar, İşkodra'nın ele geçirilmesi için tüm yardımı yapmaya hazır bir haldedir.

Sırlar tarafından gönderilecek olan yardım kuvvetlerinin, Selanik Limanı üzerinden Yunan yük gemileri aracılığıyla Şingin Limanı'na ulaştırılmasına karar verilmiştir. Bu ulaşımın gerçekleştirildiği sırada Hamidiye Kruvazörü'nün harekâtı bizim açımızdan mühimdir. Hamidiye Kuruvazörü, Sırp takviye birliklerini taşıyan Yunan yük gemileri ile düşman bataryalarını bombalayarak gemileri batırmış⁹⁶, Şingin Limanı'nı Sırp ve Yunan askerlerinin cansız bedenleri ile doldurmayı başarmış, bir tek karaya çıkamamıştı⁹⁷. Ayrıca, İşkodra Kalesi önlerinde görüldüğü andan itibaren, müdafaada bulunan Türk askerlerinin moral ve motivasyonunu da üst seviyeye çıkartmıştır.

Tüm yaşananlara rağmen Sırlar, bölgeye asker göndermeye devam etmiş, ayrıca Sırp ordusu Generali Bojoviç, İşkodra'da bulunan kuvvetlerin kumandasını almıştır. Ancak Sırların bu ilerleyişleri ve Adriyatik'e ulaşmış olmaları İtalya ile Avusturya-Macaristan için büyük rahatsızlık yaratmış, ardından Arnavutluk meselesine bağlı olarak İşkodra kuşatması Londra Büyükelçiler Konferansı'nda ele alınmıştır. Nitekim 20 Aralık 1912 tarihinde yapılan konferansın neticesinde İşkodra'nın da sınırlarına dâhil olduğu Arnavutluk'un bağımsızlığı kabul edilmiştir⁹⁸. Bunun üzerine Avrupa

⁹⁴ Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 122.

⁹⁵ Eminaıp Malkoç, *a.g.m.*, s. 70.

⁹⁶ *Hamidiyenin Gazası*, İstanbul 1329, s. 124. Ayrıca <http://www.donanmatarihi.com/hamidiyenin-gazasi/>, Erişim tarihi 20.10.2018.

⁹⁷ "Hamidiye süvarisi arkadaşı olan Traboş Kumandanına bütün kale müdafaalarıyla, attığı toplarla selam gönderiyor, Traboş'taki arkadaşları da bu denizci kardeşlerinin, bu şahbaz, fedakâr, Osmanlı akıncılarının selametine dua ediyordu. Hamidiye ise elinden gelse bütün vücuduyla İşkodra'nın rahnedar burç ve barüsüne bir levha gibi yama ve siper olacaktı. Hamidiye dağa çıkamazdı. Fakat Şingin Limanı'nı Sırp Yunan kanyla kızartmadan, küllü ateş bataklığına benzetmeden de rahat etmedi. Ve bu gazasını Sırp topçularının cidden iyi tanzim edilmiş endahları altında yapmak cüretini gösterdi. Fakat Cenab-ı Hak Hamidiye mürettebatına acıyor ve seviyor ve onları bu defa dahi muhafaza ediyordu. Etrafi mermi tufanına döndüğü halde kendisine bir isabet dahi vaki olmadı. Hamidiye düşman isabetini iskal için daima tebdil mevzii ediyordu. Ve düşman mermilerinin de daima tebdil edilmiş olan mevzie isabetleri görülüyordu..." metnin tamamı için ayrıca Bkz.: Aynı yer.

⁹⁸ Necdet Hayta, *a.g.e.* s. 8, 24-29; Richard Hall, *a.g.e.*, s. 98.

devletleri, İşkodra kuşatmasının kaldırılması için Karadağ'a baskı yapmış, buna rağmen Karadağ Kralı Nikola, kuşatmadan vazgeçmemiş, barış yapılmadan önce Sırpların da yardımıyla şehri ele geçirmeyi amaç edinmiştir. Nitekim Sırp Kralı Petar'da başlangıçta aynı düşünceye sahip olmuş ve İşkodra önlerine takviye kuvvet göndermiştir⁹⁹. Büyük Elçiler Konferansı'nın kararına rağmen İşkodra'nın işgalinin devam etmesi üzerine, 31 Mart 1913 tarihinde Avrupa devletleri tarafından uluslararası bir deniz filosu ile Karadağ'a karşı deniz gösterisi yapılmasına karar verilmiştir. Adriyatik'te toplanan bu devletlerin savaş gemileri 10 Nisan 1913 tarihinden itibaren Bar, Ülgün, Şingin limanları ile Drin Nehri'ne kadar Karadağ ve Arnavutluk kıyılarını abluka altına almıştır¹⁰⁰. Draç'a kadar uzanan bu abluka sonucunda Karadağlılar ve Sırpların cephane, erzak sevki ile asker sevkıyatları engellenmiştir. Bu abluka bile Karadağ'ı amacından vazgeçirememişken, Sırp için yeterli olmuş, zaten İşkodra'dan bir beklentisi olmayan Sırp ordusu geri çekilme kararı vermiştir. 12 Nisan 1913 tarihinden itibaren bölgeden geri çekilmeye başlayan Sırp ordusu, 16 Nisan 1913 tarihinde ise İşkodra'nın güney cephesini tamamen boşaltmışlardır. Sırpların geri çekilişi, Karadağ kuvvetleri için darbe olsa da, “*ya İşkodra ya ölüm*” diyen Karadağ askerleri için umutsuzluk yaratmamış¹⁰¹ ve şehrin kuşatmasına devam edilmiştir.

9. İşkodra'nın Teslim Edilmesiyle Müdafanın Son Bulması ve Şehrin Yeni Statüsü

Birdiça, Bardanyolt ve Traboş bölgelerinde meydana gelen üçer günlük muharebelerin ardından, 31 Mart 1913 tarihinde İkinci Traboş Muharebesi meydana gelmiştir. Türk kuvvetleri kendilerinden sayıca üç kat fazla olan düşman kuvvetleri ile mücadele ederek şehri kahramanca savunurken aynı günlerde İşkodra'nın teslim edilmesi için görüşmeler yapılmaya başlanmıştır.

Türk kuvvetleri tarafından 6.5 aydır kahramanca müdafaa edilen şehirde artık yiyecek ve cephane azalmış hatta bitecek duruma gelmiş, halk bu durumdan psikolojik olarak kötü etkilenmiş ve buna ilaveten salgın hastalıklar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Esat Paşa, 19 Nisan günü Yüzbaşı Abdurrahman Nafiz Bey'i yanına çağırarak kalenin durumu hakkında bilgi almış ve şunları söylemiştir; “*Ekmek kalmadı, açlık fena bir şekil aldı, İşkodra'nın düşeceği kesindir. Fakat eğer İşkodra düşecek olursa en büyük*

⁹⁹ İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 300-301; Volkan Martın, “Hasan Rıza Paşa'yı ve İşkodra Savunmasını Yeniden Hatırlamak”, *Türk Yurdu*, S. 362, Y. 106, Ekim 2017, s. 70.

¹⁰⁰ *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 83.

¹⁰¹ Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 204.

felakete ben ve sen uğrayacağız. Benim siyasi karşıtlarım bundan yararlanacaklar. Halk bana karşı bir durum alacak, çok zarar göreceğim, sen ise geçen Ağustosta Barbaluş yakınlarında Osmanlı postasını vuranların takibi için görevlendirilmişken Buşatlı ileri gelenlerden Pem Yako'nun iki kardeşini öldürttün, bunu biliyorlar. O gece öldürülen Arnavutların kanı senin üzerindedir. Bu kanı sende bırakmazlar. Özellikle elimizden kuvvet ve kudret giderse, kesinlikle bu aralıkta bu kanı senden alırlar. Şimdi felaket ikimizin başına kopacaktır. Ne düşünüyorsun?” sorusuna Abdurrahman Nafiz Bey; “Ben İşkodra'nın teslim olması olasılığını düşünmüyorum. Gerçi yiyeceğimiz bitti, halk aç fakat her ne şekilde olursa olsun işin sonuna şerefle gelelim, dışarıya çıkalım, zorlayalım, ölen ölür, kurtulan gider” ifadeleri ile cevap vermiştir¹⁰².

Esat Paşa, Abdurrahman Nafiz Bey ile yaptığı bu konuşma esnasında belli ki zaten kalenin teslimi için karar vermiştir. Nitekim aynı günün akşamında, tüm bölge kumandanlarının katılımı ile Esat Bey'in çadırında yapılan harp meclisine Abdurrahman Nafiz Bey çağırılmamıştır. Bu görüşmeler esnasında Esat Bey ilk kez kalenin teslim edilmesinden bahsetmiş, ardından kale nizamnamesinden, bir kalenin ne şekilde teslim edilebileceğiyle ilgili maddeler¹⁰³ okunmuş, bu maddeler üzerine konuşulmuştur. İlaşesi tükenen ve aç kalan bir kalenin, kurtulabilmesi için başka hiçbir yolu yoksa teslim olabileceği kararına varıldıktan sonra, kale kurmayları tarafından gerekçe tutanağı hazırlanmıştır. Tutanağa göre;

- İlaşe tükendiği için daha fazla direnme ihtimali olmadığı,
- Arnavut rediflerin her an isyan edebilecek durumda oldukları,
- Hiçbir cepheden çıkış harekâtının başarılı olamayacağı,
- Çıkış harekâtı için bir amaç olmadığı, olsa bile böyle bir hareket için başarının şüpheli olduğu,
- Kale dışında başka bir kuvvetle birleşmenin mümkün olmadığı,
- Kale içindeki insanların hayatlarının şüpheli olduğu

ifade edilerek, tutanak Müstahkem Mevkii Kumandanı Esat Paşa ile tüm cephe kumandanları tarafından imzalanmıştır¹⁰⁴.

Esat Paşa'nın teslim önerisi, Türk ordusunun tüm silâh ve cephanesiyle İşkodra'dan çıkarak şehri Karadağlılara bırakması yönünde olmuş, 22 Nisan gece yarısına kadar tartışmalarla geçen Türk-Karadağ görüşmeleri bazı

¹⁰² Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 453.

¹⁰³ Maddelerle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 454-454.

¹⁰⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 207-208; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 454.

şartlar ile sonuca bağlanarak antlaşma metni Türkçe ve Fransızca olmak üzere ikişer nüsha halinde yazılmıştır. Belirlenen şartlar altında, 23 Nisan 1913 günü Türk kuvvetleri mevzilerini boşalttıktan sonra Karadağlılar önceden belirlenmiş olan saatler içerisinde bu mevziileri ele geçirmişlerdir. Böylece 450 yıl süreyle Türk egemenliği altında olan şehir, artık geride bırakılmış, dört buçuk asır önce şahin yuvasına dikilen “ay yıldızlı bayrak”, işte o gün bölgeye veda etmek zorunda kalmıştır¹⁰⁵.

İkdam Gazetesi İşkodra'nın elden çıkması ile ilgili 24 Nisan 1913 tarihli haberinde “İşkodra'nın Sükûtu” başlığı altında şu ifadeler yer vermiştir;

*“Dün gelen ajans telgrafnameleri, İşkodra'nın sükûtunu haber verdiler. Bu kahraman kale Osmanlılar için pek feci neticeler hâsıl eden bu Balkan Muharebesi'nde Osmanlı silahının şeref ve namusunu i'la eden son kale idi. Şimdiye kadar devam eden müdafaat-ı dilirane ve fedakaranesiyle Osmanlılığın kalb-i hazinine ab-ı teselliyet serpti ve Osmanlı tarihine bu son felaketsiz harbin ilave ettiği muzlim sahifelere, Edirne ve sair emsali gibi birkaç nurani satır ilave etti.”*¹⁰⁶

Şehri teslim eden Türk ordusunun denizyolu ile İstanbul'a nakledilmesine karar verilmiş ve ordunun taşınması için Seyyar, Mahmut Şevket, Zahir ve Hilal adında dört küçük vapur tahsis edilmiştir. 7 Haziran'da taşınmaya başlayan birlikler, İstanbul'a ulaştıktan sonra Konya'ya nakledilmiştir¹⁰⁷. Burada yeniden yapılandırılan Türk kuvvetleri, 10. İşkodra Tümeni ismini almış ve bu tümen Edirne'nin geri alınabilmesi için ileri harekât başlayınca, Temmuz 1913'de, Konya'dan demiryolu vasıtasıyla İstanbul'a nakledilmiştir¹⁰⁸.

İşkodra'nın Esat Paşa ile Karadağ Kralı Nikola arasında yapılan bir antlaşma sonucunda 23 Nisan 1913 tarihinde Karadağlılara teslim edilmesi, Sırp ve Karadağlılar tarafından büyük bir coşku ve sevinç ile karşılanmış olmasına rağmen bu sevinç ortamı uzun sürmemiştir¹⁰⁹. Çünkü şehir ne Kral Nikola'ya kalmış, ne de Esat Paşa'nın Karadağlılar ile antlaşmasına sebep olarak gösterilen “Arnavutluk idaresini ele geçirme” gibi bir durum gerçek olmuştur. Şehir, yeni kurulan Arnavutluk Devleti için önem taşımakla birlikte, bu durum Avrupa büyük devletleri için de geçerli olmuştur. Bu

¹⁰⁵ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 460.

¹⁰⁶ “İşkodra'nın Sükûtu”, *İkdam*, S. 5809, 24 Nisan 1913, s. 1.

¹⁰⁷ *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 93-94; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 218-220. Ayrıca, kolordunun İstanbul'a nakledilmesi sırasında, Arnavut subaylardan bazıları kendi istekleri doğrultusunda bölgede kalmışlardır. İşkodra Kolordu Kumandanı Esat Paşa da, kendi isteği ile Arnavutluk'ta kalan subaylardır.

¹⁰⁸ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 474.

¹⁰⁹ Richard. C. Hall, *a.g.e.*, s. 125.

sebeple Karadağ'a karşı baskılarına devam etmişler ve 27 Nisan'da Karadağ'a bir nota vererek şehri boşaltıp uluslararası bir filoya devretmesini istemişlerdir¹¹⁰. Sonuç olarak, Kral Nikola şehri daha fazla elinde tutamayacağını anlamış ve üç hafta kadar kısa bir süre önce, büyük bir coşku ile girdiği İşkodra'dan, 14 Mayıs 1913 tarihinde ayrılmak zorunda kalmıştır. Şehir bu tarihten itibaren, Birleşik Donanma Kumandanı'na teslim edilmiştir¹¹¹.

30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanarak, I. Balkan Savaşı'nı da nihayete erdiren Londra Barış Antlaşması ile 28 Kasım 1912 tarihinde İsmail Kemal Bey önderliğinde ilân edilen Arnavutluk'un bağımsızlığı resmen kabul edilerek sınırları belirlenmiştir. Çalışmamızın konusu içerisinde ele aldığımız İşkodra şehri de, yeni kurulan Arnavutluk Devleti sınırları içerisine dâhil olmuştur.

10. Esat Paşa ve Şehrin Teslimi Meselesi

Toplum içerisinde nüfuz sahibi olan kişilere rütbe ve mevki vererek onları kendine bağlama şeklinde bir siyaset güden II. Abdülhamid, Arnavutluk'a da bu yolla hâkim olmayı amaçlamıştır. Esat Paşa da Arnavutlar içerisinde nüfuz sahibi olan kişilerden biridir. Tiran'lı olan Paşa Toptani ailesine mensuptur. Çok zeki, kurnaz ve servet sahibi olmakla birlikte, askerî eğitim de dâhil olmak üzere hiçbir eğitim geçmişi bulunmayan, Türkçeyi de az okuyup yazabilen Paşa, Sultan tarafından tuğgenerallik rütbesine yükseltilmiştir. Arnavutluk'ta meydana gelen ayıklanmalar sırasında, Tiran'daki nüfuzundan yararlanılmak için Hasan Rıza Paşa'nın isteği üzerine İşkodra'ya çekilmiştir. Balkan Savaşları'nın başlamasının ardından savaşın uzama ihtimali de göz önüne alınarak Arnavut erlere karşı nüfuzundan yararlanılmak amacıyla bölgede kalmıştır. Kendisine "*Kuvvetler Birliği Komutanı*" ünvanı verilmiştir¹¹².

Hasan Rıza Paşa'nın bir suikast sonucu şehit edilmesinin ardından, Esat Paşa'nın bu suikast ile ilgisi olduğu yönünde söylentiler çıkmış ancak bu durum ispat edilememekle birlikte, Hasan Rıza Paşa'nın katilleri de bulunamamıştır. Paşa'nın şehadetinin ardından İşkodra Kalesi'nin idaresini ele alan Esat Paşa, çok geçmeden kalenin teslim kararını da vermiştir. Aslında şehir her şeye rağmen tüm gücüyle müdafaadayken, bir anda verilen bu teslim kararı sonrasında, Esat Paşa ile ilgili, tıpkı Hasan Rıza Paşa suikastında olduğu gibi söylentiler çıkmıştır. Bu söylentilerin kesiştiği nokta, Paşa'nın Arnavutluk idaresine göz diktiği ve Karadağlıların onu bu amacı

¹¹⁰ Eminaalp Malkoç, *a.g.m.*, s. 72.

¹¹¹ Aynı yer.

¹¹² Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 305-307.

için her anlamda destekleyeceğine garanti vermeleri şartıyla şehri onlara teslim etmiş olduğudur.

Nisan 1913 tarihinde yayınlanan Donanma Mecmuası'nın 38. sayısında, Esat Paşa'nın fotoğrafının altında şu ifadeler yer verilmiştir; “*Karadağ Kralının pek samimi ve hayırhah dostlarından olup İşkodra'yı teslim etmekle tarihe dâhil olan Esad Paşa.*”¹¹³

Fevzi Çakmak Paşa, 1924 yılında Harp Akademileri'nde verdiği konferansta, konuyla ilgili şunları söylemiştir;

“...1912-13 senesi Seferberlik Projesinde bir buçuk aylık zaman kazanmak üzere, küçük çaplı toplara karşı, tahkimine karar veren İşkodra Kalesi henüz yarısı tahkim edilmiş halde iken muharebe başladı. Yalnız Karadağ'a karşı hesap edilmişken, Malisör ve Sırların katılmaları ile iki misli bir düşmana karşı koymaya mecbur kalındı. Buna rağmen gösterilen gayret ile, projeden dört buçuk misli fazla zaman kazanıldı. Bu hesaba göre, kendisinden zaman ve mekân bakımından beklenen hizmetin on katını ifa etmiş oldu. Asıl önemli husus, Osmanlı Hükümeti'nin düşman taraf ile imzaladığı ateşkes ve büyük devletlerin Karadağ ve Arnavutluk kıyılarına abluka uyguladığı ve Sırların kuşatmayı kaldırarak Adriyatik kıyısından, denizden ve karadan çekilmeye başladığı bir anda, İşkodra'nın teslim olması durumudur. Bu Esat Paşa'nın hıyanet ve entrikası değilse, en hafif tabiriyle kötü idaresidir.”¹¹⁴

İşkodra Nizamiye Tümeni'nden Hasan Basri Efendi'ye, Karadağlılar tarafından Fransızca yazılmış bir mektup verilerek Esat Paşa'ya ulaştırması istenmiştir. Mektup bir senet karşılığında gizlice verilmiş ve çok önemli olduğu için Arnavutlara gösterilmeden, hızlıca gönderilmesi istenmiştir. Bu mektup, Esat Paşa'nın durumundan şüphe eden subaylardan Hasan Basri Efendi, Topçu Albay İbrahim Bey ve Fransızca bilen Kerim Efendi tarafından okunmuş ve zarfın açıldığı anlaşılacak şekilde tekrar kapatılmıştır. Şingin'den bir Türk subayı, Fransızca yazılmış mektubu Esat Paşa'ya getirdiği sırada, Yüzbaşı Abdurrahman Nafiz'e de, Hasan Basri Efendi tarafından gönderilen mektubu gizlice ulaştırmıştır. Mektup, Karadağlıların gizli bir şekilde Esat Paşa'ya ulaştırmaya çalıştıkları mektup hakkında bilgi içermektedir. Bu bilgiler oldukça dikkat çekicidir;

“*İşkodra'dan ayrılmış 6-7 gün olduğu halde şimdiye kadar girişimlerinizden beni hiç haberdar etmediniz. Oysa buradan ayrılırken daima haberleşmek ve bir diğerimizi bilgilendirmek için sözleşmiştik. Şu*

¹¹³ Donanma Mecmuası, S. 38, Nisan 1329 / 1913, s. 654; www.donanmatarihi.com/donanma-mecmuasi-38/, Erişim Tarihi: 16.11.2018.

¹¹⁴ İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, s. 91.

sırada askere ihtiyacınız doğaldır. Podgoriça 'da 2.500 kadar esiriniz vardır. İsterseniz bu esirleri size hükümetim gönderecektir. Daha ne gibi şeylere ihtiyacınız varsa hükümetim size verecektir."¹¹⁵

Mektubu gönderen kişi, Esat Paşa'nın arkadaşı, eski İstanbul elçisi ve şimdiki Karadağ Dışişleri Bakanı Pier Plamenaç'tır. Ayrıntısı tam olarak öğrenilmemiş ve doğruluğu kanıtlanmamış olmakla birlikte, Esat Paşa'nın daha müdafaa devam ederken Karadağ ve Sırp ile görüşmeler yaparak, bir uzlaşma sağlamış olduğu tahmin edilmektedir. Bu tahminler arasında, Esat Paşa'nın Arnavutluk'un idaresini ele alabilmek amacıyla Karadağlılar ve Sırp'ların kendisine yardım edeceği, bunun karşılığında ise Esat Paşa'nın İşkodra ile Drin Nehri'ne kadar olan bölgeyi Karadağlılara bırakmayı kabul ettiği düşüncesi de yer almaktadır¹¹⁶. Nitekim Esat Paşa'ya gizlice gönderilen mektubun içeriğine baktığımızda, Karadağ Hükümeti hangi amaçla veya hangi çıkar karşılığında her türlü desteği yapmaya hazırdır? sorusu sorgulanmaya değerdir.

Genç Arnavutlardan korkan Esat Paşa'nın, askerî tıp okulundan mezun, aydın bir Arnavut genci olan Tabip Yüzbaşı Zihni Bey ile Tiran'dayken yapmış olduğu konuşması da dikkat çekicidir. Esat Paşa, Arnavutluk'tan ve Müslüman bir hükümet başkanının gerekli olduğundan bahsetmesi üzerine, Zihni Bey, Esat Paşa'nın bunları kendi lehine propaganda yapmak amacıyla söylediğini belirterek, Arnavutluk'ta hükümet başkanı olacak kişinin, iyi bir eğitim almış toplumda saygın bir yeri olması ve Avrupa hükümdar aileleri ile ilişkisi olması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Esat Paşa'nın; "*Gerçi ben okul görmedim, fakat tarih okudum, bilirim. Kavalalı Mehmet Ali Paşa cahil bir adamdı ama Mısır'da hükümet kurdu ve kendini tanıttı*"¹¹⁷ şeklinde verdiği cevap dikkat çekicidir. Esat Paşa'nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı örnek göstermesi, Arnavutluk idaresini elde etme amacını taşıdığı yönündeki düşünceleri destekler niteliktedir.

11. Müdafanın Kahraman Kumandanı Hasan Rıza Paşa

1871 yılında Kastamonu'nun Tosya ilçesinde dünyaya gelen Hasan Rıza Paşa, Bağdat ve Kastamonu valiliği görevlerinde bulunan Namık Paşa'nın oğludur. Tophane ve Okullar Nazırı Mareşal Mustafa Zeki'nin kızı Ayşe Saibe Hanımefendi ile evli olan Paşa'nın, üç çocuğu bulunmaktadır¹¹⁸. Ailesi

¹¹⁵ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 469.

¹¹⁶ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 470.

¹¹⁷ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 471.

¹¹⁸ *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 103.

ile çocuklarına çok düşkün ve bağlı olan Paşa, İşkodra'da bulunduğu sırada, ailesi ise İstanbul'da bulunmaktadır.

Fiziksel olarak, orta boylu, sağlam vücutlu ve sağlıklı bir insan olan Hasan Rıza Paşa, çok cesur, sert, ciddi ve açık sözlü olmasıyla da tanınmıştır. Özel hayatında şakayı sevmesine rağmen, görevi söz konusu olduğunda tüm tavrını değiştirir, verdiği emirleri takip eder, uygulanmaması halinde ise asla affetmez ve uygun şekilde cezalandırır. Aslında Paşa, sert tabiatlı olmasının yanında insafliydi. Hata yaptığını anladığı zaman o işle ilgili ısrar etmez ve eleştiri yapılırsa bu durumu iyi niyetle karşılardı. Tehlikeli ve zor olan işlerden de hiçbir zaman çekinmeyen, girişken ve azimli bir insan olmasının yanında, çok saf ve temiz ahlak sahibiydi¹¹⁹. İşkodra müdafaası sırasında idaresi altında bulunan birliklerin askerî faaliyetleri ve eğitimleri ile yakından ilgilendiği gibi, askerleri ile samimi ilişkilerde kurmuştur. İdaresi altında bulunan birçok askerın isimlerini, memleketlerini bilen Paşa hasta ve yaralı olan askerleri ise her gün hastanede ziyaret etmiştir. Ayrıca cepheden cepheye koşan Türk askerinin kuvvet ve soğukkanlılığına hayran olan Paşa, “*Şunların kahramanlığını gördükçe Türk yaratıldığımdan dolayı ciddi olarak gurur duruyorum*” ifadelerini kullanmıştır¹²⁰.

a. Eğitimi ve Askerî Görevleri

Hasan Rıza Paşa, ilkokul eğitimini muhtemelen İstanbul'da, ortaokul eğitimini de Beşiktaş Askerî Ortaokulu'nda tamamladıktan sonra Bursa Askerî Hazırlık Okulu'na nakledilmiştir. 1892 yılında Piyade Asteğmen olduktan sonra 13 Mart 1895 tarihinde Kurmay Yüzbaşı olarak orduya katılmıştır¹²¹. Aynı tarihlerde Subaylar Gurubu'nda öğretmenlik yapan Mahmut Muhtar Paşa tarafından yardımcı olarak himaye edilmiş, 1897 yılında meydana gelen Yunan Savaşı esnasında kendi isteğiyle Alasonya Ordusu'na tayin edilerek Kolağası olmuştur. 1898 yılında Binbaşı, 1899 yılında Yarbay olmuş, aynı yıl Mayıs ayında eğitimini tamamlamak amacıyla Almanya'ya gitmiştir¹²². Meç şehrinde, Meşhur Alman General Hezler'in idaresi altındaki 16. Kolordu'ya üsteğmen olarak katılmış, bir buçuk yıl piyade olarak görev aldıktan sonra üsteğmenliğe yükseltilmiştir. General Hezler'in hayranı olan Hasan Rıza Paşa, artık kendi tercih edeceği süvari ve topçu alaylarından birine gönderilecek seviyeye gelmişken, yine

¹¹⁹ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 297-305.

¹²⁰ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 301.

¹²¹ Nuri Yavuz, “İşkodra Müdafii Hasan Rıza Paşa (1871-1913)” *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, Ankara 1960, s. 1047.

¹²² *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 103.

kendi isteği ile Meç şehrinde kalmaya devam etmiştir. Bir yıl boyunca Süvari Dragon Alayı'nda hizmet etmiş, ardından altı ay süreyle Tümen Subaylar gurubunda bulunmuş, akabinde diğer Türk arkadaşlarıyla birlikte Berlin'e Genelkurmay dairesine gönderilmiştir. Tüm bu görevlerde bulunurken, aynı zamanda Harp Akademisine de devam eden Hasan Rıza Paşa, hem Türk hem de Alman sınıf arkadaşları arasında ön plana çıkmıştır. Alman Büyük Subaylar Gurubu'nun Türk Subayları hakkında tek tek verdikleri bilgiler içerisinde, Hasan Rıza Paşa ile ilgili “*Türk Ordusu Büyük Kurmay Başkanlığı'nı hakkıyla idare edebilir*” ifadelerini içeren rapor dikkate değerdir¹²³.

Hasan Rıza Paşa, Alman Ordusu'nda dört yıl kaldıktan sonra, ülkeye dönmüş ve şehit olana kadar geçen süre içerisinde pek çok rütbe sahibi olarak önemli görevler üstlenmiştir¹²⁴.

Hasan Rıza Paşa, 1911 yılında meydana gelen Malisör Ayaklanması sebebiyle Abdullah Paşa kumandasındaki Batı Ordusu ile İşkodra'ya gitmiş, Abdullah Paşa'nın Kurmay Başkanlığı görevine getirilmesine rağmen bu görevi kabul etmeyerek istifa etmiştir. Ayrıca yine aynı yılın Temmuz ayı içerisinde, İşkodra bölgesine çok sayıda askerî görevlendirme, tayin ve terfii yapılmış¹²⁵, Hasan Rıza Paşa ise 19 Temmuz 1911 tarihinde, Müstakil 24. İşkodra Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na atanmıştır. Paşa, İşkodra'da görev yaptığı sırada Karadağ Hükümeti tarafından birinci dereceden Danilo Nişanı'na layık görülmüş, bu nişanın kabulü ve gerekirse reddi konusunda 16 Mart 1912 tarihinde bir irade çıkarılmıştır¹²⁶.

27 Mart 1912 tarihinde, İşkodra valisi Hayri Bey'in görevden alınmasının ardından İşkodra valiliği görevine tayin edilen Hasan Rıza Paşa, böylece

¹²³ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 298; *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 104.

¹²⁴ Hasan Rıza Paşa'nın meslek hayatı ve ifa ettiği önemli görevleri hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Nuri YAVUZ, *a.g.m.*, s. 1047-1069; Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 298-299; *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 104-105.

¹²⁵ BOA, *İradeler Harbiye Belgeleri*, nr. 94 / 15, 19 Receb 1329 tarihli belgeden Hasan Rıza Paşa'nın ataması takip edilebilirken, BOA, *İradeler Harbiye Belgeleri*, nr. 94 / 5, 18 Receb 1329 tarihli belgeden Birinci Ferik Abdullah Paşa'nın memuriyetini ve yine BOA, *İradeler Harbiye Belgeleri*, nr. 94 / 3, 19 Receb 1329 tarihli belgeden de İşkodra Müretteb Kolordusu Kumandanlığı'na Mirliva Esad Paşa'nın tayinini görebilmekteyiz. Belirtilen tarihler arasında, İşkodra bölgesine askerî görevlendirmelerin sıklığı anlaşılmaktadır. Nitekim BOA, *İradeler Harbiye Belgeleri*, nr. 94 / 16, 25 Receb tarihli belgeden ise Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Ali Kemal Bey'in miralaylığa terfii ile İşkodra Kale Kumandanlığı'na tayin edildiği görülmektedir.

¹²⁶ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4018 / 301302, 29 Rebiül-ahir 1330; Robert Elshe, *A Biographical Dictionary of Albanian History*, İ. B. Tauris, 2012.

şehirdede hem sivil hem de askerî makamı temsil eden bir görev üstlenmiştir¹²⁷.

Hasan Rıza Paşa, İşkodra müdafaasında gösterdiği üstün hizmetlerinden dolayı, 30 Ocak 1913 tarihinde terfi ettirilerek rütbesi albaylıktan generalliğe yükseltilmiş ve bu gelişme Mahmut Şevket Paşa'nın terfi yazısıyla öğrenilmiştir¹²⁸. Ancak terfi ettiği günün akşamı, bu haber kendisine henüz ulaşmadan Paşa, haince bir suikasta uğrayarak, 42 yaşında şehitlik mertebesine ulaşmıştır.

b. Hasan Rıza Paşa'nın Şehadeti

İşkodra Kolordu Kumandanı Hasan Rıza Paşa'nın haince bir suikasta uğramasından önceki son günlerinde faaliyetleri arasında, İşkodra haricinde bulunan tüm Arnavutları, Sırp ve Karadağlılara karşı ayaklandırma düşüncesi önemli yer tutmuştur. Müslüman Arnavutlarla ilgili bir sorun yaşanmamakla birlikte esas tehlikeyi Katolik Arnavutlar yaratmıştır. Çünkü Katolik Arnavutların daha önce düşmanla işbirliği yapmış oldukları açık bir şekilde bilinmektedir.

Hem Müslüman hem de Hristiyan din adamları ile görüşmelerde bulunan Hasan Rıza Paşa, Karadağlılar ve Sırpaların zafer kazanmaları halinde bu durumun Arnavutluk için büyük tehlikeler yaratacağını, Osmanlı Devleti'nin ise bundan sonra tüm yapacaklarının Arnavutluk'un menfaati için olacağını yerel halka ifade etmeye çalışmıştır. Din adamları ile yaptığı görüşmeler olumlu sonuçlar vermiş, İşkodra Başpiskoposu ise işe resmiyet kazandırmak için Hasan Rıza Paşa'dan Arnavutluk adına şahsi bir teminat istemiştir. Bu teminata göre, Osmanlı Devleti Arnavutluk lehinde çalıştığının teminatı olarak İşkodra Kalesi'nde bulunan Türk Bayrağı'nın altına Arnavutluk Bayrağı'nı da çekecektir. Tüm Katolik Arnavutlar ile Malisörlerin Karadağ ve Sırlara karşı silâh kullanmaları şartıyla, bu isteği kabul edeceğini belirten Hasan Rıza Paşa, Başpiskopos ile 30 Ocak 1913 tarihinde şartlar ve nasıl hareket edileceğine dair esasları belirlemek amacıyla Dervişpaşa Tepesi'nde görüşmeye karar vermiştir¹²⁹. Aynı gün saat 15.20'de Esat Paşa'nın evinde de görüşülecek ve Hasan Rıza Paşa'nın Başpiskoposa

¹²⁷ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4020 / 301488, 8 Rebiül-ahir 1330.

¹²⁸ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4138 / 310336, 21 Safer 1331; BOA, *İradeler Harbiye*, nr. 128 / 32, 21 Safer 1331 tarihli belgede de İşkodra Kumandanı Hasan Rıza Paşa'nın terfiine dair bilgilere ulaşılmaktadır; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4142 / 310634, 3 Rebiül-evvel 1331; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4149, 311149 / 23 Rebiül-evvel 1331. Belirtilen belgelerden sadece Hasan Rıza Paşa'nın terfiine dair bilgilere değil aynı zamanda Edirne valisi Halil Bey, Edirne Kale Kumandanı Mehmet Şükrü Paşa'nın da terfiine dair ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır.

¹²⁹ Volkan Martın, *a.g.m.*, s. 55.

talimatları olacaktır. Şöyle ki Başpiskopos İşkodra'nın güneyinde bulunan Zadrime ve Naşat'a giderek Sırlar aleyhinde ayaklanma hazırlığına başlayacaktır¹³⁰. Ancak Hasan Rıza Paşa o gün etrafı teftişe çıkmış ve evine geç dönmüş, bu yüzden de belirlenen saatte Başpiskopos ile görüşmemiştir. Eve döndüğünde, Esat Paşa'nın yaveri Mesut gelerek Başpiskoposun Esat Paşa'nın evinde olduğunu belirtmiş ve Paşa'nın gelip gelmeyeceğini sormuştur. Hasan Rıza Paşa, odasında bulunan Abdurrahman Nafiz Bey'e bir saat sonra döneceğini söyleyerek 150 metre mesafede bulunan Esat Paşa'nın evine gitmiştir¹³¹.

Hasan Rıza Paşa, görüşme tamamlanıp Esat Paşa'nın evinden çıktığı sırada iki ev arasında bulunan meydana, saat 18.45'te silâhlı saldırıya uğramıştır. Ardı ardına patlayan silâh seslerini duyanlar, Esat Paşa'nın evine doğru koşmuş fakat havanın çok karanlık olmasından dolayı etrafta olanları anlamakta zorlanmış, kısa süre sonra Hasan Rıza Paşa meydanın tam ortasında sırt üstü yatar halde yaralı olarak bulunmuştur¹³². İlk müdahalesi hemen orda yapılan Paşa'nın ilk sözleri ise; *“yolda giderken karşıma üç kişi çıktı. Hava çok karanlık olduğundan tanıyamadım. Çok yakınımından geçen bu adamlar yüzüme bakıp geçerken birisi iki, diğeri de ben yere düştükten sonra bir defa revolverle ateş etti. Üçüncüsü atmadı, nereye kaçtıklarını görmedim”*¹³³ şeklinde olmuştur.

Son ana kadar dirayetini kaybetmeyen Paşa, yaralarının verdiği şiddetli acılara rağmen etrafındakilere bu durumu hissettirmemeye çalışmış, hatta subaylarıyla şakalaşmıştır. Kakarik Muharebesi'nde sağ elini kaybeden Teğmen Kemal'e, *“Kemal! Senin bir yaran var benim üç yaram var. Ben senden daha mutluyum”* diyerek takılmıştır. Ziyaretine gelenlere ordu ve kalenin kuvvetli olarak, mutlaka savunmaya devam etmesini, tek kurtuluşun bu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca vurulması ile ilgili olarak Esat Paşa'dan şüphe duyulduğunu anlayınca, kalenin savunmasının çok daha önemli olduğunu ifade ederek, bu mevzuyu kapattırıştır¹³⁴.

Hasan Rıza Paşa, vefat etmeden kısa bir süre önce birkaç kişi haricinde odada bulunan diğer kişileri dışarı çıkararak, Kolağası Kiramettin Bey'den yüksek sesle Yasin okumasını istemiştir. Yüksek sesle okunan Yasin bitmek üzere iken, 30 Ocak'ı 31 Ocak'a bağlayan gece saat 02.00 sıralarında vefat ederek, şehitlik mertebesine erişmiştir. Paşa'nın vefat sebebi, sağlık heyeti

¹³⁰ *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 65.

¹³¹ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 293.

¹³² Nuri Yavuz, *a.g.m.*, s. 1053.

¹³³ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 293.

¹³⁴ Volkan Martın, *a.g.m.*, s. 55-56; *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, s. 66-67.

tarafından verilen raporda, mermilerin isabet ettiği organlarda açılan yaraların sebep olduğu iç kanama şeklinde açıklanmıştır¹³⁵.

Hasan Rıza Paşa'nın şehadetinin ardından Osmanlı Devleti, defin ve kabir işlemlerini takip etmiş ve Daire-i Harbiye'den bir kişinin görevlendirilerek şehit edildiği yere gidip Paşa'nın naaşını İstanbul'a nakletmesi istenmiştir¹³⁶. Devamında ise Hasan Rıza Paşa'nın naaşının iki veya üç sene sonra İstanbul'a nakledilebilecek şekilde geçici olarak defnedilmesine karar verilmiştir¹³⁷. Zaten tüm bu kararlar alınmadan önce, Hasan Rıza Paşa'nın cenazesi 31 Ocak 1913 Cuma günü düzenlenen bir merasim ile kaldırılarak, İşkodra müdafaasında şehit düşen askerlerin gömülü olduğu Paruçâ Camii mezarlığına defnedilmiştir¹³⁸.

Hasan Rıza Paşa'nın uğradığı bu haince saldırı ile ilgili olarak yapılan araştırmalar bir sonuç vermemiş, Paşa'ya saldırarak onu şehit edenler yakalanamamıştır. Bu konuyla ilgili soruşturma, sahte ihbarlar ve yanlış yönlendirmelerle saptırılmaya çalışılmıştır. Esat Paşa'nın olayla ilgili olduğu şüpheleri sürüp gitmiş, ama yine de bir sonuca bağlanamamıştır¹³⁹. Gerçek

¹³⁵ Sağlık heyeti raporunun detaylı hali için Bkz.: Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 293-294.

¹³⁶ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 4173 / 312911, 8 Cemaziyel-ahir 1331.

¹³⁷ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak* Odası, nr. 4175 / 313102, 17 Cemaziyel-ahir 1331; BOA, *Dâhiliye Siyasî*, 122-26 / 75, 3 Muharrem 1331.

¹³⁸ Nuri YAVUZ, *a.g.m.*, s. 1065. Hasan Rıza Paşa'nın naaşı, 2 Temmuz 1936 tarihinde Komenaj Mezarlığı'na nakledilmiştir. 24 Şubat 2007 tarihinde ise bugün anıtının bulunduğu şehir merkezine, törenle taşınmıştır. Hasan Rıza Paşa Anıtı, Arnavutluk'ta bulunan tek Türk anıt mezarıdır. "*Hasan Rıza Paşa'ya şeref ile atfolunur. Arnavutlar ve Arnavutluk, İşkodra'daki ordularımızın komutanı kahraman ve sadık asker eski toprak savaşçı Hasan Rıza Paşa'yı saygı ile anar*" ifadelerinin yer aldığı bu anıt, 2007 yılında İşkodra'da dikilmiş ve 2017 yılında da yenilenmiştir, Bkz.: www.msb.gov.tr/Sehitlikler/YurtDisiSehitlikleri, Erişim Tarihi: 19.10.2018.

¹³⁹ Esat Paşa hakkında genel bir şüphe hali oluşmuştur. Hatta Esat Paşa'nın yanından hiç ayırmadığı adamlarından olan, Osman Bali'nin bu saldırıyı gerçekleştirerek Hasan Rıza Paşa'nın katili olduğu yönünde söylentiler devam edip durmuştur. Esat Paşa ise bu konuyla ilgili suçlamaları asla kabul etmemiştir. Hatta Abdurrahman Nafiz Bey, İstanbul'a gitmek için Tiran'dan Draç'a hareket ettikten sonra, onunla aynı vapura binecek olan Doktor Zihni Bey'i çağırarak, ona şu ifadelerde bulunmuştur; "*Abdurrahman Nafiz Bey'e söyle! Kendisini çok sinirli gördüğüm için bahsetmedim. O, Hasan Rıza Bey'i benim öldürdüğümü düşünüyor. Karımın nikâhına yemin ediyorum, Hasan Rıza Bey'i ben vurmam*". Esat Paşa bu açıklamasında, Hasan Rıza Paşa'yı ben vurmam diye yemin etmiş, zaten hiç kimse de tetiği çekenin Esat Paşa olduğunu düşünmemiştir!

Ayrıca aradan 12 sene geçtikten sonra, 1924 yılında, önceden Esat Paşa'nın emrinde olan adamları, kendisinin öldüğünü düşünerek, cinayeti kabul ve itiraf etmişlerdir. Bu emri verenin Esat Paşa olduğunu, katillerin uygun zamanı beklediğini ve o gece uygun ortamı bulunca harekete geçtiklerini ifade ederek ilk ateş edenin Osman Bali olduğunu, tek el ateş edenin ise Kavalalı Tevfik olduğunu belirtmişler. Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *a.g.e.*, s. 297. Yine bu

şu ki, kendisine verilen görevi son ana kadar gururla yerine getirmeye çalışan ve bir karış vatan toprağını bile vermemek için, kanının son damlasına kadar müdafaada kalma amacı taşıyan bu şerefli Türk kumandanının, düşmanla işbirliği yapan hainler tarafından şehit edildiğidir.

Hasan Rıza Paşa'nın şehadeti ile ilgili 8 Nisan 1913 tarihli Tanin Gazetesi'nde yayınlanan haberde şu ifadeler yer verilmiştir; “*Növe Freie Presse Gazetesinin istihbaratına nazaran (Albaneses Correspondance). Vürud eden bir haberde, İşkodra müdafii Hasan Rıza Paşa'nın katline dair malumat verilmektedir. İsal eden adamın Karadağ tarafından hapis edilmesinden dolayı bu haber düçar-ı tehhür olmuştur. Meskur habere nazaran Hasan Rıza Paşa Şubatın 8. günü katledilmiştir. O gün Rıza Paşa, Esat Paşa'nın bir davetine icabet etmiş. Akşam taamından sonra müşarünileyh kalkıp gitmek istediği zaman Esat Paşa refaketine yaverini vermek istemiş. Rıza Paşa bu teklifi reddetmiş. Esat Paşa'nın hanesinden çıkıp biraz ilerlediği zaman Rıza Paşa'nın üzerine üç kişi hücum ederek içlerinden ikisi revolver atmış. Silah sesini duyan bazı kimseler hanelerinden sokağa çıktıkları zaman katillerin firar etmekte olduğu ve Hasan Rıza Paşa'nın yerde yattığını görmüşlerdir. Her ne kadar maktül bir haneye naklolunmuş ise de daha esna-i rahda vefat ettiği anlaşılmıştır.*”¹⁴⁰

Hasan Rıza Paşa'nın hatıralarına her anlamda sahip çıkan Osmanlı Devleti, Paşa'nın ailesi için gerekli maaşın tahsis edilmesi ve çocuklarının eğitimlerine ücretsiz bir şekilde devam edebilmeleri için girişimlerde bulunmuştur¹⁴¹. Şöyle ki, Paşa'nın üç çocuğunun tahsiline dair gerekli ihtiyaçların hükümetçe karşılanmasına karar verilmiş, ardından Paşa'nın çocuklarının hangi okullara gittiklerinin tespiti yapılmıştır¹⁴². Devlet gerekli olan incelemeleri yaptıktan sonra, Paşa'nın on bir yaşındaki büyük oğlu Nihad Bey'in savaşın ardından, beş yaşındaki küçük oğlu Ali Bey'in ise on yaşına geldiği zaman Viyana'daki Tereziyanom Mektebi'ne veya Almanya'da buna muadil başka bir mektebe gönderilmesinin tahsil ve terbiyeleri için uygun olacağına karar verilmiştir¹⁴³. Devlet tarafından

dönemde, Hasan Rıza Paşa ile Esat Paşa arasında sorun olduğu Mahmut Hayret Paşa tarafından 21 Şubat 1913 tarihinde Batı Ordusu Kumandanlığı'na yazılan telgraftan, açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Telgrafın içeriği ve ayrıntılı bilgi için Bkz.: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, s. 149-150.

¹⁴⁰ “Hasan Rıza Paşa'nın Katli”, *Tanin*, S. 1564, 2 Cemaziyel-evvel 1331, s. 2.

¹⁴¹ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4175 / 313090, 15 Cemaziyel-ahir 1331; BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları*, nr. 177 / 62, 14 Cemaziyel-ahir 1331.

¹⁴² BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4171 / 312771, 3 Cemaziyel-ahir 1331; BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4172 / 312858, 7 Cemaziyel-ahir 1331.

¹⁴³ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 4174 / 313010, 12 Cemaziyel-ahir 1331.

özellikle, Hasan Rıza Paşa'nın çocuklarının eğitime önem verilirken eşi ile kız ve erkek çocuklarına maddi yardımda bulunulması kararlaştırılmıştır¹⁴⁴.

Balkan Savaşları sırasında İşkodra müdafaasında büyük fedakârlık ve kahramanlıklar gösteren Hasan Rıza Paşa, Türk Milleti'nin tarihinde yer alan büyük ve kahraman kumandanlardan biridir. Nitekim Mahmut Şevket Paşa, Hasan Rıza Paşa'nın şehadet haberiyle ilgili, 24 Nisan 1913 tarihinde hatıralarına şu notu düşmüştür; "...*Hasan Rıza Paşa, gayet iyi bir asker, çalışkan ve vazifesinaz bir insandır. Eğer şehadet haberi doğru ise, doğrusu memleket ve ordu için pek büyük zayıttır.*"¹⁴⁵

İşkodra müdafaasını sürdürürken savaşın 18. günü şehre gelen Karadağ Heyeti, Hasan Rıza Paşa'dan; "*Direnmeniz hayranlık uyandırıyor, fakat faydasızdır. Açlığa ve iklimin sertliğine dayanamazsınız. Teslim olun, Kırkkilise ve Kumanova'daki kardeşlerinizde teslim oldular*" ifadelerini kullanarak teslim olmaları yönünde talepte bulunmuşlardır. Bunun üzerine Hasan Rıza Paşa; "*bu kalede sahip benim ve ben sağ kaldıkça kale teslim olmayacaktır*" cevabı ile teklifi reddederek müdafaanın devamını sağlamıştır¹⁴⁶. Şehrin tesliminin, Hasan Rıza Paşa için son seçenek dahi olamayacağı, yine Paşa'nın askerlerine vermiş olduğu şu emirden anlaşılmaktadır; "*İşte size seferin sonuna kadar hükmü geçen talimat; Cesaret! Kararlılık! Yiğitlik!*"¹⁴⁷

İşkodra, Balkan Savaşları sonucunda kaybettiğimiz vatan toprakları arasında bulunsa da, şehir müdafa edilirken Hasan Rıza Paşa ve askerlerinin göstermiş olduğu insanüstü gayretler, Türk tarihi içerisinde, hafızalarımızdan asla silinmeyecek olan gurur nişaneleri arasındaki yerini almıştır.

Sonuç

Orta Asya'da Büyük Hun İmparatorluğu ile birlikte tarih sahnesinde yer almaya başlayan Türkler kurmuş oldukları güçlü askerî teşkilâtları ile etkin bir konuma gelmişlerdir. Zaman içerisinde birçok bağımsız devlet kuran Türkler başka bir devletin idaresi altında olmayı kabul etmemişlerdir. 600

¹⁴⁴ BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, nr. 1480 / 313439, 29 Cemaziyel-ahir 1331; BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları*, nr. 177 / 102, 28 Cemaziyel-ahir 1331.

¹⁴⁵ Ayrıca Mahmut Şevket Paşa, Hasan Rıza Paşa'nın, gazetelerde çıkan ve Esat Paşa'nın emriyle üç Malisör tarafından şehit edildiğine dair haberlerin doğruluğuna, İşkodra'nın teslim edildiğine dair telgrafın, İşkodra Kumandanlığı'nda bulunan Hasan Rıza Paşa tarafından değil de Esat Paşa tarafından gönderilmiş olmasının ardından inanmıştır. Esat Paşa'nın ahlaksız bir adam olduğunu ve Hasan Rıza Paşa'yı çekemediğinden dolayı öldürtmüş olabileceğini ifade ederek gelecek günlerin bize hakikati öğreteceğini belirtmiştir. *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Yay. Haz. Murat Bardakçı, İstanbul 2014, s. 190.

¹⁴⁶ Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 284-285.

¹⁴⁷ Volkan Martın, *a.g.e.*, s. 54.

yılı aşkın süre boyunca varlığını devam ettirerek üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti tarihte kurulan en uzun ömürlü Türk Devletleri'nden biri olma özelliğini taşımaktadır. Kuşkusuz Osmanlı Devleti tarihte var olduğu süre boyunca büyük zaferlerin yanında mağlubiyetler de yaşamıştır. Osmanlı Devleti bu mağlubiyetler sonucunda önemli toprak kayıplarına uğramıştır. 20. yüzyılın hemen başında meydana gelen ve yakın dönem Türk tarihini oldukça derinden etkileyen Balkan Savaşları, bir asrı geride bırakmış olmasına rağmen, günümüzde henüz dün yaşanmışçasına acı ve üzüntü ile hatırlanan, Türk tarihinin ağır yenilgilerden biridir.

Balkan Savaşları sırasında, Osmanlı Devleti'nin dünkü vilâyetleri olarak nitelendirilebilen Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'a karşı mücadele eden Türk Ordusu, kısa sürede mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte asla göz ardı edilemeyecek olan şudur ki; bahsi geçen dört küçük Balkan devletine karşı alınan mağlubiyetlere rağmen savaş esnasında Edirne, Yanya ve İşkodra'da büyük kahramanlıklar yaşanmış, Türk askeri ve kumandanları, hala övgü ve gurur ile bahsettiğimiz başarılarla imza atmışlardır. Nitekim 8 Ekim 1912 tarihinde Balkanlı müttefikler arasında yer alan Karadağ'ın, Türklere savaş ilân etmesiyle başlayan I. Balkan Savaşı'nda, Türk Batı Cephesi dâhilinde meydana gelen Karadağ muharebeleri, ağırlıklı olarak bugünkü Karadağ sınırı içinde bulunan İşkodra şehri önünde cereyan etmiştir. Sırp destek kuvvetlerinin de katılımıyla yaklaşık 80.000 kişiye ulaşan Karadağ Ordusu, Türk Ordusu'nun 20.000 kişilik direniş ve müdafaasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu muharebeler esnasında İşkodra, merkeze en uzak savunma bölgesi olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da kaybettiği son toprak parçası olmuştur. Savaşın başlamasıyla Karadağ ve Sırp destek kuvvetleri ile kuşatılan İşkodra, 6,5 ay süreyle Balkan Savaşları'nda en uzun süre müdafaada kalan şehir olmuştur. Savaş sırasında merkezle olan irtibatını kaybetmesine ilaveten İşkodra, mensubu olduğu Batı Ordusu'nun da diğer cephelerde aldığı mağlubiyetler sonucunda tamamen yalnız kalmış, herhangi bir askerî yardım alamadığı gibi şehre iaşe desteği de sağlanamamıştır. Buna rağmen şehir, Hasan Rıza Paşa gibi sevk ve idare kabiliyeti üst düzeyde olan vatansever bir kumandanın kararlılığı ile askerlerinin gayret, cesaret ve kahramanlığı sayesinde silâh, teçhizat ve asker sayısı bakımından oldukça üstün olan düşman kuvvetlerine karşı zor şartlar altında müdafaada kalabilmiştir. İşte bu şanlı müdafa, sonucu yenilgi bile olsa, bir övünç kaynağı olarak tarihteki yerini almıştır. Hasan Rıza Paşa tarafından 'vatan toprağı'nın bir parçası olarak addedilen İşkodra'da, Türk tarihinin unutulmayacak mücadelelerinden biri verilirken, Paşa ve askerlerinin bu mücadeleleri, Büyük Hun Hükümdarı Mete Han'ın bir karış vatan toprağı

vermemek adına girdiği mücadelenin yüzyıllar sonra yeniden vücut bulmuş hâlidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*.

BOA, *Dâhiliye Siyasî*.

BOA, *Hariciye Siyasî*.

BOA, *Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri*.

BOA, *Dâhiliye İdarî*.

BOA, *İradeler Harbiye Belgeleri*.

BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları*.

Sürelî Yayınlar

Hasan Rıza Paşa'nın Katli", *Tanin*, S. 1564, 2 Cemaziyel-evvel 1331.

İşkodra'nın Sükûtu", *İkdam*, S. 5809, 24 Nisan 1913.

Karadağ Hududunda Şehit Olan Binbaşı Salahaddin Bey Merhum", *Şehbal*, 15 Teşrin-i evvel 1328.

Muharebe başladı: Evvela Karadağ!", *Tanin*, 9 Teşrin-i evvel 1912

Kitaplar ve Makaleler

1912 Balkan Harbi'ne Ait Hatıralarım, Yay. Haz. Halit Fesih Kalkan, İstanbul 2013.

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2013.

Andonyan, Aram, *Balkan Savaşı*, Çev. Zaven Biberyan, İstanbul 1999.

Alp, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1877-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.

_____, *Bulgarian Atrocities, Documents and Photographs*, Oxford University, London 1989.

_____, "1912-1913 Balkan Savaşları'nda Edirne'nin Sükûtu ve Yaşanan Facialar", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV/60, Ankara 2018.

_____, "1990'larda Yugoslavya ve Bosna Hersek", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Edirne 2011.

_____, "Srebrenitsa Soykırımı (Temmuz 1995)", *TİKA Avrasya Etüdleri*, S. 52, Ankara 2017.

Artuç, İbrahim, *Balkan Savaşı*, İstanbul 1988.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Yay. Haz., Atsız, İstanbul 2016.

Aydın, Salim, "Balkan Savaşları ile ilgili Doğru Bilinen Yanlışlar", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*, C. 1, Ankara 2014.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, K. I, Ankara 1991.

- Çapa, Mesut, *Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)*, OTAM, S: 1, Ankara 1990 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Y.29, S. 78, Ankara 1980.
- Elshe, Robert, *A Biographical Dictionary of Albanian History*, İ. B. Tauris, 2012.
- Er, Serkan, “Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunun Seferberlik Planı”, *Tarih Dergisi*, S. 59, İstanbul 2014.
- Erken, İlkay, “İşkodra Vilayeti’nin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)”, (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Samsun 2014.
- Gencer, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *DİA*, C.5, İstanbul 1992.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1913 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara 2004.
- Hall, Richard C., *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2003.
- Hallı, Reşad, *Balkan Harbi (1912-1913) III ncü Cilt Garp Ordusu, I nci Kısım Vardar Ordusu İle Ustruma Kolorudusunun Harekât ve Muharebeleri*, Ankara 1979.
- İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, Haz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1987.
- İşkodra, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1985.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 1-18. ve 19. Yüzyıllar*, C. 1, İstanbul 2009.
- Jérôme ve Jean Tharaud, *İşkodra'da Savaş*, Çev. F. Bülent Kocememi, İstanbul 2013.
- Kiel, Machiel, “İşkodra”, *DİA*, C. 23.
- Kiramettin, Abdurrahman Nafiz, *1912-1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması*, C. I-II, Ankara 2007.
- Kölemen, Abdullah, *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hâtrâtı*, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım-İbrahim Öztürkçü, İstanbul 2012.
- Mahmut Muhtar, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, İstanbul 2006.
- Mahmut Şevket Paşa'nın *Sadaret Günlüğü*, Yay. Haz. Murat Bardakçı, İstanbul 2014.
- Malkoç, Eminalp, “Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması”, *Türkoloji Kültürü*, C. 1, N. 1, İstanbul 2008.
- Martın, Volkan, “Hasan Rıza Paşa'yı ve İşkodra Savunmasını Yeniden Hatırlamak”, *Türk Yurdu*, S. 362, Y. 106, Ekim 2017.
- Mccarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Uman, İstanbul 1998.
- Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980.

- Özlu, Hüsnü, “Arşiv Belgelerine Göre, Harp Raporlarında, Balkan Harbi’nde Osmanlı Donanmasının Çanakkale Boğazı Savunması ve Ege Denizi Harekâtı”, *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri-II*, Ankara 2014.
- Sannav, Sabri Can, “Balkan Harbinde Limni Adası’nın Yunanistan Tarafından İşgali ve Adadan Çekilen İşgal Telgrafları”, *100. Yılında Balkan Harbi*, Ankara 2015.
- Seyfettin, Ömer, *Balkan Harbi Hatıraları*, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul 2013.
- Talat Paşa’nın Anıları*, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 2007.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, III ncü Cilt 3 ncü Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştittiklerim*, Ankara 2010.
- Uçarol, Rifat, “Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu”, *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1989.
- Uyanık, Ercan - Çam, İrfan Davut, “Balkan Savaşları’nda Osmanlı Devleti’nin Yenilgisinin Sebepleri: Neden Münhezim Olduk?”, *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*, C. 1, Ankara 2014.
- Yavuz, Nuri, “İşkodra Müdafii Hasan Rıza Paşa (1871-1913)”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, Ankara 1960.
- Yetişgin, Mehmet, “Osmanlı Son Döneminde Balkanlardaki Olayların Bölgedeki Türk ve Müslüman Halk Üzerindeki Etkileri”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. II, Sakarya 2013.

İnternet Kaynakları

- <http://www.donanmatarihi.com/hamidiyenin-gazasi/>, Erişim tarihi 20.10.2018.
- www.donanmatarihi.com/donanma-mecmuasi-38/, Erişim Tarihi: 16.11.2018.
- www.msb.gov.tr/Sehitlikler/YurtDisiSehitlikleri, Erişim Tarihi: 19.10.2018.